

Srebrenitsa Soykırımı (Temmuz 1995)

İlker ALP¹

Öz

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde önce Sırpların, sonra Hırvatların, Bosna-Hersek'i işgal maksadıyla saldırımları üzerine, 1992-1995 yılları arasında kanlı bir savaş yaşanmıştır. ABD ve AB'nin girişimleriyle 1995'te Dayton Antlaşması yapılmış ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti Sırp, Hırvat ve Boşnak bölgelerine bölünmüştür. 43 ay süren savaşta, işgalciler 200.000-250.000 Boşnakı plânlı ve sistemli bir şekilde katletmiş ve yüz binlerce insanı evlerinden kovmuştur. Ancak Sırp, en büyük vahşeti ve soykırımı BM'nin Güvenli Bölgesi Srebrenitsa'da yapmışlardır. 1993'te BM Güvenlik Konseyi kararıyla Srebrenitsa, "Güvenli Bölge" olarak ilân edilmiş ve BM Koruma Gücü'nün koruması altına alınmıştır. Buna rağmen kuşatma altında olan Srebrenitsa'ya, Sırp saldırıları 3 yıl boyunca devam etmiştir. 11 Temmuz 1995'te Sırp kuvvetleri güvenli bölge Srebrenitsa'yı işgal etmişlerdir. Fakat BM Koruma Gücü'nün Hollandalı askerleri, Sırp saldırılarının önünden çekilerek görevlerini yapmamışlardır. Sırp işgalciler, Srebrenitsa ve çevresinde II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da en büyük soykırımı yapmışlardır. Sırp, bebek, çocuk ve kadınlar dâhil olmak üzere 8.000-12.000 Boşnakı katlederek toplu mezarlara atmış, 30.000 civarında Müslümanı silâh zoruyla evlerinden kovmuş, Türk-Boşnak-İslâm eserlerini tahrip etmiş ve her çeşit vahşeti sergilemişlerdir. Bu çalışmanın amacı Srebrenitsa'da yapılan soykırımı süreç analizi bağlamında incelemektir.

Anahtar kelimeler: *Bosna, Boşnak, Srebrenitsa, etnik temizlik, soykırım, toplu mezar.*

¹ Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ilkeralp@trakya.edu.tr

Srebrenica Genocide (July 1995)

Abstract

A bloody war burst out between the years of 1992 and 1995 in the dissolution process of Yugoslavia when first the Serbs and later the Croats attacked Bosnia-Herzegovina in order to occupy. The Dayton Agreement was signed with the initiative of USA and EU in 1995 and the Republic of Bosnia-Herzegovina was divided into the regions of Serb, Croat and Bosniak. Occupants slayed 200.000-250.000 Bosniaks in a planned and systematic way and expelled hundreds of thousands of people in the war lasting 43 months. However, the Serbs carried out the biggest violence and genocide in Srebrenica which was UN's Safety Zone. Srebrenica was declared as "Safety Zone" with UN Security Council Resolution in 1993 and put under protection of UN Protection Force. Even so, Serb attacks to besieged Srebrenica continued for 3 years. The Serb forces occupied Safety Zone Srebrenica on 11 July 1995. However, the Dutch soldiers of UN Protection Force didn't do their duty by getting out of the way of the Serbs. Serb occupants carried out the biggest genocide in and around Srebrenica after the Second World War. They slayed 8.000-12.000 Bosniaks including babies, children and women and dumped their bodies in mass graves. They also expelled around 30.000 Muslims from their houses by force, destroyed Turkish-Bosniak-Islamic work of arts and executed all sorts of violence. The aim of this study is to examine the genocide in Srebrenica within the context of process analysis.

Keywords: *Bosnia, Bosniak, Srebrenica, ethnic cleansing, genocide, mass grave.*

1. Giriş

Eski Yugoslavya topraklarında savaşın başlamasından önce, Doğu Bosna'da, özellikle Drina Nehri boylarında, (Biyelyina, Zvornik, Bratunats, Srebrenitsa, Vlasenitsa, Rogatitsa, Vişegrad, Gorajde, Çayniçe ve Foça yerleşim birimlerinde), Müslümanlar nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktaydı.² Örneğin, 1991 Yılı Yugoslavya nüfus sayımının resmî kayıtlarına göre, Srebrenitsa kasabası 7.000 nüfusluydu. Yine aynı sayımın sonucuna göre, Srebrenitsa'yla çevresinde 36.666 kişi yaşamaktaydı. Müslüman Boşnaklar toplam nüfusun %75'ini teşkil ederken, Sırlar ancak %23'ünü oluşturmaktaydı. Kendilerini Yugoslav olarak kaydedenlerle diğerleri ise %2 oranındaydı.³ Sözkonusu bölgeler ise jeopolitik-jeostratejik bakımdan 'Velika Sırbija' (Büyük Sırbistan) hedefiyle ideolojisi için hayatî öneme haizdi. Ancak Sırp ırkçıları, Büyük Sırbistan topraklarının diğer milletlerden arındırılmış, sadece Sırların yaşayacağı bir devlet şeklinde teşkil edilmesini istemekteydi. Bu amaçla; mevcut sınırların değiştirilmesini, Drina Nehri'nin batısında 50 kilometre genişliğinde bir alanın "Sırlara ait olmasının sağlanmasını ve buralarının diğer ırklardan arındırılarak tertemiz bir Sırp ülkesi hâline getirilmesini" öngörmüşlerdi.⁴ Bu sebeple Sırlar, 1992 yılında başlayan Bosna Savaşı'ndan önce ülke çapında, özellikle Müslümanların çoğunluğu teşkil ettiği Doğu Bosna'da etnik temizlik yapmayı plânlamışlardı. Savaş hazırlıklarına dair ilk adımlar ise Sırbistan Devlet Güvenlik Dairesi (Slujba Dirjavne Bezbednosti Sırbije) tarafından, Müslümanların aleyhinde sürdürülen propagandalar vasıtasıyla atılmaya başlanmıştı. 24 Ağustos 1989 tarihinden itibaren, Doğu Bosna'da özellikle Srebrenitsa ile Bratunats beldelerinde yaşayan Sırlara karşı çok kötü muamele edildiğine dair asılsız iddialar öne sürülmüştü. 1 Mart 1992 tarihinde Bosna-Hersek'in bağımsızlığının oylandığı referandumda, genel nüfusun %65'i (Müslümanlar ve Hırvatlar) Bosna-Hersek'in bağımsızlığı için oy kullanmışlardı. Sonuçların açıklanmasından sonra, Yugoslavya Ordusu ve Bosna Sırp Ordusu ile sivil Sırlardan teşkil edilen çeteler, Boşnak yerleşim birimlerini işgal etmek maksadıyla taarruza geçmişlerdi.⁵

² Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyacima Srebrenitse; sigurne zone UN-a, yula 1995", *Novi Muallim*, No: 30, Udruženje Ilmiye İslamske Zayednitse BİH, Sarajevo, 29 Haziran 2007, s. 10.

³ *Zločini nad Boşnyacima u Srebrenitsi za vriyeme agresije na Republiku Bosnu i Herstegovinu 1991-1995, Dokumenti i svyedočenya*, Hazırlayan: Smail Çekiç vd., Institut za istrajivanye zločina protiv čovyečnosti i mecnarodnog prava Universiteta u Sarayevu, Sarajevo 1999, s. 25-26; Jan Willem Honig, Norbert, Both, *Srebrenitsa Record of a War Crime*, Penguin Book, New York, 1997, p. XVIII.

⁴ *Agresiya na Republiku Bosnu i Herstegovinu genotsid nad Boşnyacima*, (Temmuz 1995'te BM Güvenli Bölgesi Srebrenitsa'da Boşnaklara yapılan soykırımın 16. yılı münasebetiyle özel yayın, Temmuz 2011), Sarajevo, 2011, s. 27.

⁵ "Memoriyalni Tsentar Srebrenitsa - Potočari, spomen obilyeje i mezarye za jurte genotside iz 1995. godine", <http://www.potocarimc.org/index.php/11/07/1995>; erişim: 06.10.2017.

Sırbistan, Karadağ ve Bosnalı Sırp orduları, savaş süresince işgal ettikleri birçok yerin yanı sıra, Doğu Bosna’da, Boşnakların kahramanca savundukları Jepa, Srebrenitsa ve Gorajde’ye saldırmak üzere hazırlıklarını tamamlamışlardı. Doğu Bosna’ya 6-25 Temmuz 1995 tarihleri arasında düzenlenecek olan bu kapsamlı taarruzu, ‘Operatsiya Krivaya 95’ (95 Krivaya Harekâtı) olarak adlandırmışlardı. Aslında Bosna’nın orta kesimlerine saldırılacağı kanaatini oluşturmak suretiyle Boşnakları yanıltmak ve hazırlıksız yakalamak için, harekâta Krivaya Nehri’nin adını vermişlerdi. Harekât plânı gereğince, Doğu Bosna’daki yerleşim birimlerini işgal ettikten sonra, Drina Nehri’nin her iki tarafında Müslümanları katletmek veya sürgün etmek suretiyle, etnik temizlik yapacaklar ve buraları sadece Sırp- ların yaşayacağı bir bölge hâline getireceklerdi.⁶ Sırp işgalciler, (Sırbistan ve Karadağ’ın birleşmesinden oluşan Yeni Yugoslavya Cumhuriyeti, Bosna Sırp Cumhuriyeti, Sırska Krayina Cumhuriyeti ve bunların kurmuş olduğu ırkçı çetelerle teşkilâtlar), harekât sırasında, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da gerçekleştirilen en korkunç ve en kanlı katliâmlardan birini 11 Temmuz 1995 tarihinden başlayarak 18 Temmuz 1995’e kadar, yine Doğu Bosna’da bulunan Srebrenitsa ve çevresinde gerçekleştirmişlerdi. Bu, bir soykırım ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa topraklarında işlenmiş olan en ağır savaş suçu olarak kabul edilmektedir.⁷ Çünkü bu saldırganlar, esir aldıkları binlerce Müslümanı katlederek toplu mezarlara atmışlar, yüzlerce insanı diri diri mezara gömmüşler, erkek, kadın ve çocuğu sakatlamış ve boğazlamışlar, annelerinin gözleri önünde çocuklarını katletmişler, kadın ve kızlara tecavüz etmişler, binlerce insanı esir kamp- larında hapsedmişler, Türk-Boşnak-İslâm eserlerini tahrip etmişler, din görevlilerini her fırsatta öldürmüşler, ekseriyeti kadın ve çocuklar olmak üzere 30.000 insanı memleketlerinden zorla sürmüşlerdir.⁸ Onlar, dört gün gibi kısa bir süre içinde Srebrenitsa’da yaşları 12 ile 60 arasında değişen 8.000’den fazla Müslüman-Boşnak erkeği katletmişlerdir.⁹ Ülkenin gene-

⁶ Mesud Şadinliya, *Teritoriyalna Odrana Bosne i Hercegovine 1986-1992*, Sarayevo, 2014, s. 115-120.

⁷ Hina Obyavlyeno “Oblyetnitsa Srebrenitse ukapa se 127 jrtva, vodstvo bosanskih Srba i dalye niyeçe genotsid”, *Yutarnji List*, 08.07.2016, <http://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/oblyetnica-srebrenice-ukapa-se-127-zrtva-vodstvo-bosanskih-srba-i-dalje-nijece-genocid/4508306>; erişim: 02.10.2017. <http://www.circassioncanada.com/tr/arastirma/almanyadaki-turk-diasporasi%C4%B1.htm>, s. 2., erişim: 22.10.2009.

⁸ *Agresiya na Republiku Bosnu i Herstegovinu...*, s. 27-29; Smail Çekiç, Meldiyana Arnaut-Haselyiç, Beçir Maciç, *Masovne grobnitse u Bosni i Hertsegovini -Sigurna zona uyedinyenih natsiya Srebrenitsa-*, Sarayevo, 2010, s. 660.

⁹ Mesud Şadinliya, *age*, s. 117-120; Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyacima...”, s. 17; Osman Karatay, *Bosna-Hersek Bariş Süreci -Dayton Bariş Antlaşması Eki İle-*, Ankara, 2002, s. 8.

linde büyük bir felâket yaşanmıştır. 1992-1995 yılları arasında Bosna Hersek'te işgalciler 1.030.000 kişiyi evlerinden zorla kovmuştur. 1.170.000 kişi ise panik ve korkudan memleketlerinden kaçmıştır. Toplam 2.200.000 kişi evlerini terk etmek mecburiyetinde kalmıştır.¹⁰ 43 ay süren savaşta 200.000 ile 250.000 arasında sivil Boşnak plânlı ve sistemli bir şekilde katledilerek etnik temizlik yapılmıştır.¹¹ Potaçari'deki Soykırımı Anma Merkezi'nce ilân edilen resmî verilere göre ise, Sırp kuvvetlerinin takip ettikleri işgal ve etnik temizlik politikaları sonucunda, 200.000'den fazla Müslüman Boşnak öldürülmüş, on binlerce kadın ve kıza tecavüz edilmiş ve yüzbinlerce insana zulüm uygulanmıştır.¹² Bosna Devlet Sağlık Koruma Bürosu'nun 26 Mart 1996 tarihinde yaptığı resmî açıklamada ise 278.000 Bosnalının (Boşnak, Sırp ve Hırvat'ın) öldürüldüğü veya kaybolduğu ve 175.000 kişinin yaralandığı belirtilmiştir.¹³ Özetle Sırplarla Karadağlılar, zaman zaman Hırvatlar, Müslüman Boşnaklara cehennemi yaşatmışlardır.

Bosna'daki Müslümanlara yapılan ve insanlığın utanması gereken zulüm, kıyım ve şiddet görüntülerinin medyaya yansması, Türk kamuoyunu derinden üzmüştür. Kamuoyunun tepkisi karşısında Türk Hükümeti de Bosna-Hersek'teki savaşın durdurulması için eskiye oranla daha aktif bir siyaset takip etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, Bosna'da yaşanan trajedinin önlenmesi için, dönem başkanı olduğu İslâm Konferansı Teşkilâtı ve Avrupa Konseyi'nde konuyu gündeme getirmiştir. Aynı zamanda AGİK zirvesi ve Birleşmiş Milletler nezdinde, saldırganların derhal durdurulması yönünde girişimlerde bulunmuştur. Fakat bunda başarılı olamamıştır.¹⁴

2. Soykırımı Giden Süreç

Coğrafi konumu itibarıyla Srebrenitsa, Bosna-Hersek'in doğusunda, Drina Nehri ile Sırbistan sınırına yakın bir vadidedir. Bu önemli jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı şehir, Bosnalı Sırp birlikleriyle

¹⁰ *Agresiya na Republiku...*, s. 25.

¹¹ Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Bursa, 2016, s. 119; Osman Karatay, *age*, s. V; Rony Blum, Gregory H. Stanton, Shira Sagi, Elihu D. Richter, "Ethnic Cleansing Bleaches the Atrocities of Genocide", *European Journal of Public Health*, Oxford, 2007, s. 1-6; İlker Alp, "1990'larda Yugoslavya ve Bosna Hersek", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:1, S:1, Ocak 2011, s. 15; Ali Dikici, "Bosna Savaşı'nda Srebrenitsa Savunmasının Komutanı Naser Oriç'in Hikâyesi", *Avrasya Etütleri Balkanlar Özel Sayısı*, 50/2016-2, s. 208.

¹² "Memoriyalni Tsentar Srebrenitsa - Potoçari ...", *age*.

¹³ "Demografska Struktura Republike Bosne i Hertsegovine", <http://www.hdmagazine.com/bosnia/census.html>; erişim: 22.12.2010. Ayrıca bilgi için bkz. İlker Alp, *age*, s. 26.

¹⁴ Kader Özlem, *age*, s. 118-119.

Yugoslavya Federal Ordusu'nun öncelikli hedefleri arasında yer almıştır.¹⁵ Dolayısıyla 1992'nin ilkbaharından itibaren Bosna-Hersek'e saldırıya geçen Bosna Sırp Cumhuriyeti askerleri ve Yugoslavya Ordusu, Doğu Bosna'nın birçok yerleşim birimini, bu arada Srebrenitsa'yı da işgal etmişler ve 100.000 Boşnak'ı evlerinden kovmuşlardır. Ama eski polis şefi ve özel kuvvetler mensubu Naser Oriç komutasındaki Boşnakların yerel savunma kuvvetleri Sırları mağlup etmiş ve 1992'nin Mayıs'ında Srebrenitsa'yı kurtarmayı başarmıştır.¹⁶ Fakat Naser Oriç'in komutası altında vatanları için mücadele eden bu kahraman Boşnaklar, Batı kamuoyunda 'radikal İslâmcılar' olarak takdim edilmişlerdir.¹⁷ Sırların silâh, teçhizat ve asker sayısının çok daha fazla olmasına rağmen Müslüman Boşnaklar, baskınlar ve karşı saldırılar tarzında düzenledikleri harekâtlarla 1992'nin Eylül ayına kadar Srebrenitsa'nın güneyindeki Jepa kasabasına ulaşmaya başarmışlardır. 1993'ün Ocak ayında Tserska kasabasını da kontrolleri altına almışlardır. Böylece Bosna-Hersek Cumhuriyeti Ordusu, kendi ülkesinde 900 km² genişliğinde bir 'özgür bölge'ye hâkim olmuştur. Fakat Bosna'nın önemli merkezleri Sırların kuşatması altında kalmıştır.¹⁸

1993'ün ilk günlerinde yeniden taarruza geçen Bosna Sırp Ordusu'yla Yugoslavya Federal Ordusu, Kamenitsa, Nova Kasaba, Konyeviç Polye ve Tserska kasabalarını işgal etmişti. Böylece Srebrenitsa ile Jepa arasındaki bağ kesilmiş ve 'özgür bölge' 900 km²'den 150 km²'ye daralmıştı.¹⁹ Sırların saldırıları ve vahşetlerinden korkarak yakın bölgelerden kaçan Boşnaklar Srebrenitsa'yla etrafına sığınmıştı. Bu sebeple kasabanın nüfusu 60.000'e çıkmıştı. Sırp kuvvetleri, Srebrenitsa'yı kuşatmış, Müslümanların diğer yerlerle irtibatını kesmiş ve buradaki halkı adeta rehin olarak

¹⁵ Jan Willem Honig, Norbert Both, *age*, s. XVIII.

¹⁶ Smail Çekiç, *Genotsid i istina o genotsidu*, (İnstitut za istranjivanye zločina protiv çovyeçnosti i mecnarodnog prava Universiteta u Sarayevu), Sarayevu, 2012, s. 60-63; Zilha Mastaliç-Koşuta, "Genotsid nad dyetsom u Srebrenitsi-Sigurnoy Zoni UN-a yula 1995", *Genotsid u Bosni i Hertsegovini – Poslyedice Presude Mecunarodnog Suda Pravde, Zbornik radova mecnarodne nauçne konferentsiye odrjane 10. i 11. yula 2009. godine u Potoçarima (Srebrenitsa)*, K: 2, (İnstitut za istranjivanye zločina protiv çovyeçnosti i mecnarodnog prava Universitet u Sarayevu), Sarayevu, 2011, s. 1034; Ali Dikici, "Bosna Savaşı'nda...", s. 183-186,189.

¹⁷ Ali Dikici, "Bosna Savaşı'nda...", s. 189.

¹⁸ Velid Şabiç, "Genotsid u Srednyem Podrinju 1992-1995", *Genotsid u Bosni i Hertsegovini – Poslyedice presude Mecunarodnog Suda Pravde, Zbornik radova mecnarodne nauçne konferentsiye odrjane 10. i 11. yula 2009. godine u Potoçarima (Srebrenitsa)*, K: 2, (İnstitut za istranjivanye zločina protiv çovyeçnosti i mecnarodnog prava Universiteta u Sarayevu), Sarayevu, 2011, s. 893; Smail Çekiç, *Genotsid i istina...*, s. 67.

¹⁹ Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 11; *Agresiya na Republiku...*, s. 29; Memoriyalni Tsentar Srebrenitsa - Potoçari ..., *ags*.

tutmuşlardı.²⁰ Bir taraftan köylerin %90 oranında terk edilmesi sebebiyle buralardan yiyecek temininin kesilmiş olmasından, diğer taraftan Srebrenitsa nüfusunun 9-10 kat artmasından dolayı, halkın temel ihtiyaçları bile karşılanamaz olmuştu.²¹ 11 Aralık 1992 tarihinden itibaren Sırp çetecileriyle askerleri, hiçbir insanî yardımın yapılmasına müsaade etmemiş, su kaynaklarını kapatmış ve elektriği kesmişlerdi. Bu sebeple Srebrenitsa “insan dışkısının, pis kokusunun hâkim olduğu büyük bir mülteci kampı hâline gelmişti.” Kuşatma altında olan Boşnakların, temel yiyecek maddeleriyle, ilaç ve tıbbi malzemelerini bulmaları hayli zorlaşmıştı.²² Bu sebeple Srebrenitsa Hastanesi’nde ilaç olmadığından dolayı 320 kişi hayatını kaybetmişti. Her gün ortalama 5 kişi enfeksiyondan ölmüş ve her gün hastaneye en az 30 yaralı getirilmişti.²³

10-11 Mart 1993 tarihlerinde Srebrenitsa’ya giden BM Barış Koruma Gücü Komutanı Fransız General Philippe Morillon, Sırp kuşatmasının etkisiyle yaşanabilecek ortamın kalmadığını görünce, “*halkın BM’nin koruması altında olduğunu*” söylemişti.²⁴ Fakat 12 Nisan günü Sırp askerleri ateş ile Srebrenitsa’da 56 sivil öldürmüş ve 106 kişiyi yaralamışlardı.²⁵ 16 Nisanda Sırp askerleri, Boşnak savunmasını yararak kasabaya doğru yaklaşmışlardı. Ama Naser Oriç’in komutasındaki Boşnaklar karşı taarruza geçerek Sırp askerleri püskürtmüşlerdi. Bu çarpışmayı gören şahitlerden biri hadiseyi şöyle nakletmiştir:

“Bodrumda bekleyiyorduk. Her beş saniyede bir top patlıyordu. Bir ara balkona çıktım. Biraz sonra yanımdaki duvara makineli tüfek mermileri saplandı. Tekrar bodruma gittim. Silâh sesleri çok yakınımızdan geliyordu. Artık burada öleceğimize kanaat getirdik. Birden kasabadan dışarıya doğru atılan top sesleri işittik... Tekrar yukarı çıkıp dışarı baktım. Yüzden

²⁰ Tilman Zülch, “Zločin genotsida u Srebrenitsi: u Sigurnosnoj zoni Srebrenitsa 1995”, *Zbornik radova Zločini nad Bošnjacima u Srebrenitsi za vriyeme agresije na Republiku Bosnu i Hertsegovinu 1991-1995*, Institut za istrajivanye zločina protiv çovyečnosti i mećunarodnog prava u Sarayevu, Sarajevo, 1998; Zilha Mastalić-Koşuta, *agm*, s. 1034-1035. Ayrıca Sırp askerlerin soykırım politikalarıyla ilgili bkz. Tilman, Zülch, ed. ‘Ethnische Säuberung’-Völkemord für ‘Grosserben’: eine Dokumentation der Gesellschaft für bedrohte Völker, Luchterhand Literaturverlag, Hamburg, 1993.

²¹ Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 11.

²² Mesud Şadinliya, *age*, s. 95; *Zločini nad Boşnyatsima...*, s. 23; Ali Dikici, “Bosna Savaşı’nda...”, s. 191.

²³ Beçir Maciç, “Genotsid u Srebrenitsi do 1995. godine”, *Genotsid u Bosni i Hertsegovini – Poslyeditse presude Mecunarodnog Šuda Pravde, Zbornik radova mećunarodne naučne konferentsiye odrjane 10. i 11. yula 2009. godine u Potoçarima (Srebrenitsa)*, K: 2, Sarajevo, 2011, s. 913.

²⁴ *Agresija na Republiku...*, s. 29; Mesud Şadinliya, *age*, s. 95; Ali Dikici, “Bosna Savaşı’nda...”, s. 193-194.

²⁵ Zilha Mastalić-Koşuta, *agm*, s. 1035.

fazla adamın tepede bulanan Sırlara doğru koştuğunu gördüm... Daha sonra öğrendim ki Naser Oriç ve 150 kişilik grubu o gün Sırları 500 metre geriye püskürtmüşlerdi...’’²⁶

Ne gariptir ki, Naser Oriç’in bu başarısından sonra yapılan telsiz anonsuyla, Srebrenitsa’nın güvenli bölge olarak ilân edildiği duyurulmuştu. BM Güvenlik Konseyi, 16 Nisan 1993 tarihinden itibaren Saraybosna, Tuzla, Bihaç, Srebrenitsa, Jepa ve Gorajde’yi, yani 6 bölgeyi ‘güvenli bölge’ olarak ilân etmişti.²⁷ 16 Nisan 1993 tarih ve 819 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı gereğince; “*Srebrenitsa ve çevresi güvenli bölge olacak ve burası bütün tarafların her çeşit saldırı ile diğer düşmanca faaliyetlerine karşı korunacaktır.*” Aynı zamanda “*Srebrenitsa’ya yönelik bütün silahlı saldırıların derhal durdurulması ve Srebrenitsa’nın etrafındaki bölgelerden Sırların zaman kaybetmeden çekilmesi*” istenmişti.²⁸ Ancak güvenli bölge Srebrenitsa’nın alanı oldukça dar tutularak genişliği 10 ve uzunluğu 15 kilometre olarak belirlenmişti.²⁹ Fakat BM Genel Sekreteri Boutros Ghali, BM Barış Gücü Komutanı General Wahlgren’e, Güvenlik Konseyi’nin 819 sayılı kararının alınmasından sonra gönderdiği talimatıyla; “*Güvenlik Konseyi’nin Kararı ile UNPROFOR’a (United Nations Protection Force - BM Koruma Gücü’ne), güvenlik bölgesinin korunması için askerî müdahalede bulunma görevinin verilmediği*” kanaatinde olduğunu vurgulamıştı. Hâlbuki Boutros Ghali’nin bu talimatı Güvenlik Konseyi’nin aldığı karara tamamen zıttı. Ayrıca bu talimat Güvenlik Konseyi üyelerine de bildirilmemişti. Böylece, BM Barış Gücü askerlerinin görevi sadece insanî yardımın yapılmasıyla sınırlı tutulmuş ve Boşnaklarla Dünya kamuoyu kandırılmıştı.³⁰

Boutros Ghali’nin Müslüman Boşnakların aleyhindeki bu müdahalesinin yanı sıra, BM Koruma Gücü Komutanı General Wahlgren, Güvenlik Konseyi’nin 819 sayılı kararına aykırı olarak Boşnak Kuvvetleri Komutanı General Sefer Haliloviç’i, Bosna Sırp Ordusu Başkomutanı General Ratko Mladiç ile 18 Nisan 1993 tarihinde “*Srebrenitsa Bölgesinin Askersizleştirilmesi Anlaşması*”nı, aslında “*Müslümanların elindeki silâh-*

²⁶ Ali Dikici, “Bosna Savaşı’nda...”, s. 196-197.

²⁷ <http://www.balgoc.org.tr/2004Srebrenitsa.html>, s. 3; erişim: 10.02.2006. Mesud Şadinliya, *age.*, s. 95.

28 *Agresiya na Republiku...*, s. 29; Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 11.

²⁹ Velid Şabiç, *agm.*, s. 895.

³⁰ *Zloçini nad Boşnyatsima...*, s. 25; Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm.*, s. 1035; Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 11; *Agresiya na Republiku...*, s. 29-30.

ların alınmasına dair bir teslimnameyi” imzalamaya zorlamıştı.³¹ Anlaşma hükümlerinde; Srebrenitsa bölgesinde, kesinlikle ateşkesin uygulanması, BM Koruma Gücü askerlerinin konuşlandırılması, yaralıların Tuzla’ya taşınması için hava sahasının açılması, taraflarca halkın serbest dolaşımına izin verilmesi, BM Koruma Gücü’nün gelmesinden sonra silâhsızlanmanın yürürlüğe girmesi, kasaba içinde bulunan bütün silâhların Koruma Gücü’ne teslim edilmesi, Srebrenitsa’ya insanî yardımın gelmesine müsaade edilmesi, tutuklu, yaralı ve ölülerin ICRC (Milletlerarası Kızılhaç Komitesi)’nin denetimi altında değiştirilmesi öngörülmüştü.³² Böylece görünürde Srebrenitsa vd. bölgelerin emniyeti BM tarafından güvence altına alınmıştı. Güvenli bölgelerin oluşturulması gerekçesiyle Boşnakların elinde bulunan silâhlar ise Koruma Gücü tarafından toplanmıştı.³³ Fakat saldırganlar yani Sırplarla Hırvatlar silâhtan arındırılmamışlardı. Böylece, zaten askerî bakımdan üstün olan Sırplarla Hırvatlar karşısında, Boşnaklar tamamen savunmasız bir hâle getirilmişlerdi.³⁴ Bunun yanı sıra 6 güvenli bölgenin korunması için 37.000 askere ihtiyaç vardı. Ama BM tarafından sadece 7.000 asker konuşlandırılmıştı.³⁵

Müslüman Boşnaklar durumun vahametini henüz anlayamamışlardı. Bu sebeple BM’nin koruması altında güvenli bölge olarak ilân edilmesinden sonra, Srebrenitsa’ya, Sırpların işgal ettikleri komşu yerlerden, canlarını kurtarmak amacıyla on binlerce sivil Boşnak kaçıp gelmişti. Bunların arasında kadınlarla çocuklar büyük çoğunluğu teşkil etmişti. Çünkü savaşabilecek güçte olan Boşnaklar, gizlenerek ormanların içinden, ülkelerini savunmak için özgür alanlara gitmişlerdi. UNHCR - BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, sığınanlardan bir miktarını Tuzla’ya nakletmişti. Yine de Srebrenitsa güvenli bölgesinde 42.000 sivil kalmıştı.³⁶

BM Koruma Gücü’nün ilk asker grubu 18 Nisan’da gelmişti. Srebrenitsa’yı kuşatan Sırp Ordusu, Boşnaklara oranla hem asker sayısı, hem de silâh ve teçhizat bakımından çok üstündü. Tank, top, roket, makineli tüfek gibi ağır ve gelişmiş silâhlarla donatılmıştı. Drina Kolordusu’na ait olan askerî birlikler kuşatmaya katılmıştı.

³¹ *Agresiya na Republiku...*, s. 30.

³² Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1035; *Zloçini nad Boşnyatsima...*, s. 25-26.

³³ Osman Karatay, *age.*, s. 8; Ali Dikici, “Bosna Savaşı’nda...”, s. 198.

³⁴ Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1035; Ali Dikici, “Bosna Savaşı’nda...”, s. 198.

³⁵ Metin Krlıç, *Milliyetçilik ve Etnik Milliyetçilik Sırbistan ve Karadağ Örneği*, (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, s. 59.

³⁶ Tilman Zülch, *age.*, K. I, s. 27; Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1035.

Srebrenitsa etrafında konuşlanan Naser Oriç komutasındaki Boşnakların silâhları yetersizdi. Bir kısmında sadece av tüfeği vardı. Buna rağmen büyük bir iman ve inançla vatanlarını müdafaaya devam etmişlerdi. Diğer taraftan Sırp lar, insanî yardımların sağlanmasına dair BM'nin aldığı kararlara ve kendilerinin imzaladığı anlaşmaya uymamışlardı. Kuşatma altında tuttıkları Srebrenitsa'ya yiyecek maddeleri ile tıbbi malzemelerin bile geçirilmesine müsaade etmemişlerdi. Sırp askerleriyle çetelerinin, saldırı ve baskıları 1994 yılı boyunca da devam etmişti.³⁷ BM tarafından bölgeye Kanadalı askerlerin yerine Hollandalılar gönderilmişti. Fakat savaşın başlamasıyla birlikte, özellikle 1995'in ilk günlerinden itibaren Temmuz 1995'teki işgale kadar, Sırp lar, abluka uygulamış ve neredeyse hiçbir ilaç, tıbbi malzeme, yiyecek ve halkın hayatını sürdürmesi için gereken temel ihtiyaç maddelerinin geçmesine müsaade etmemişlerdi. Elektrikle suyu kesmişlerdi. Halkın içecek suyu dahi kalmamıştı.³⁸ Sırp lar nadiren geçmelerine izin verdikleri yardım konvoylarındaki yiyeceklerle içecekleri ve kasabanın yakınından geçen ırmağı zaman zaman zehirlemişlerdi. Sırp ların bu zulmünün yanı sıra, halkı korumakla görevli olan BM Barış Gücü askerlerinin bir kısmı iğrenç davranışlarda bulunmuşlardı. Onlar, bir parça yiyecek ve yardım karşılığında aç olan kadınlarla kızları ilişkiye girmeye zorlayacak kadar alçalmışlardı.³⁹

NATO, Avrupa Birliği, BM Güvenlik Konseyi ve BM Koruma Gücü, köklü tedbirler alarak yaraları saracak yerde, hadiselerle gelişmeleri seyretmeyi tercih etmişlerdi. Güvenli bölge olarak ilân edilmesine rağmen Srebrenitsa'nın durumunda bir düzelme olmamıştı. Tam tersine bazı siyasetçiler bile her geçen gün durumun eskiye oranla daha fazla kötüleştiğini bildirmişlerdi. Örneğin diplomat ve siyaset adamı David Owen; şiddet, hırsızlık, gasp, karaborsa ve fuşşun son derece yaygınlaştığını, Srebrenitsa yerlileriyle mülteci Boşnaklar arasında tartışma ve kavgaların yaşandığını, tehlikeye en çok savunmasız çocuk, kadın ve yaşlıların maruz kaldıklarını, 50.000 civarında insanın hayatını sürdürmeye çalıştığı Srebrenitsa Güvenli Bölgesi'nin büyük bir mülteci kampı hâline geldiğini nakletmiştir.⁴⁰

³⁷ Mesud Şadinliya, *age.*, s. 95.

³⁸ Muhamed Borogovats, *Rat u Bosni i Hertsegovini i Politički Aspekti*, Zadar, 2010, s. 120-130.

³⁹ Ali Dikici, "Bosna Savaşı'nda...", s. 198-199.

⁴⁰ David Owen, *Balkan Odyssey*, New York, 1995, s. 134-135.

BM'nin ilgili kuruluşlarla bu bölgeye sağladığı yiyecek miktarı kişi başına günlük ancak 220 gramdı.⁴¹ Hâlbuki BM'nin güvenli bölge olarak ilân ettiği Srebrenitsa'da 10 binden fazla çocuk vardı. Örneğin Srebrenitsa Belediyesi Savaş Başkanlığı'nın kayıtlarına göre, 8 Kasım 1993 tarihinde, 18 yaşından küçük 11.193 çocuk vardı.⁴² Srebrenitsa'ya gelen çok az miktardaki yiyecek, bir insan vücudunun, özellikle gelişme çağındaki çocukların, normal hayatını sürdürmesi için gereken temel ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktı. Yetersiz beslenmeden dolayı insanların vücut direnci zayıflamıştı. İlaçlar tükenmişti, sağlık şartları feciydi, tedavi uygulanamazdı, hijyenik şartlar çok kötüleşmişti. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı çeşitli bulaşıcı hastalıklar yayılmıştı. Bu hastalıklardan dolayı çoğu kez çocuklar ölmüştü. Kurtulan çocuklar dahi hayatları boyunca hastalıkların izlerini taşıyacaktı. Bulaşıcı hastalıklar, ruhî bunalımlar, intiharlar, kadınlardaki düşük oranı vd. rahatsızlıklar anormal bir şekilde artmıştı. İnsanların psikolojik durumu çok sarsılmıştı. Korkunç bir tablo vardı.⁴³ Nitekim sözünü ettiğimiz ağır şartlardan dolayı her geçen gün ölenlerin sayısı da artmıştı. Örneğin; 6 Temmuz 1995 tarihinde 13 kişi açlıktan, 50 kişi ise tüberkülozdan ölmüştür.⁴⁴ Binlerce çocuğun babası öldürülmüştü. Bazen 10-15 yaşlarında olan bu çocuklar, aileleri, kardeşleri ve kız kardeşlerinin bakımını üstlenmişlerdi. Bu günahsız ve zavallı çocuklar, ruhen yaralanmıştı ve hayatları boyunca psikolojik yaraları taşıyacaktı. Ayrıca 4 yıl süren saldırılar boyunca Boşnak çocuklarının eğitim-öğretimine büyük darbe vurulmuştu.⁴⁵

Srebrenitsa Belediyesi Savaş Başkanlığı'nın tuttuğu kayıt ve raporlarına göre; askerden arındırılmış olan güvenli bölge Srebrenitsa'da 9 Mayıs 1993'ten 20 Eylül 1994 tarihine kadar Boşnaklardan 46 kişi öldürülmüş, 39'u kaybolmuş ve 85'i yaralanmıştı. İlin genelinde ise 81 köy, 27 cami ve diğer dinî yapılar tahrip edilerek yıkılmış, 22.000 Boşnak evlerini terk etmeye zorlanmış, 3.000 kişi öldürülmüş veya kaybolmuş, 1.820 kişi yaralanmış, 912 çocuk bir veya iki ebeveynsiz kalmıştı.⁴⁶ Buna rağmen Müslümanlar, son derece ağır şartlar altında, 3 yıl savaş süresince büyük

⁴¹ Velid Şabiç, *Genotsid u Srednyem Podrinju 1992-1995*, Sarayev, 2008, s. 84; Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1036.

⁴² Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1036.

⁴³ Velid Şabiç, *agm*, 895, 903-904; Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1036.

⁴⁴ Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1036.

⁴⁵ Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1036-1037.

⁴⁶ Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1037.

fedakârlıkla mücadele ederek Srebrenitsa'yı Sırlara teslim etmemişlerdi. Bu sebeple Srebrenitsa, Boşnak direnişinin sembolü hâline gelmiş ve bu mücadele Boşnakların halk şarkılarına konu olmuştur.⁴⁷ Srebrenitsa'nın efsane Boşnak Komutanı Naser Oriç de verdiği bir röportajda, kendisiyle askerlerinin Srebrenitsa bölgesini üstün gayret, fedakârlık ve başarıyla müdafaa ettiklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

*“...Bosna-Hersek'in hiçbir komutanı ben ve askerlerimin Srebrenitsa bölgesini savunduğu kadar başka bir bölgeyi savunmadı. Hiçbir komutan ben ve askerlerimin Srebrenitsa bölgesini birleştirdiğimiz kadar diğer bölgeleri birleştirmeyi başaramadı.”*⁴⁸

Bosna Sırlarına, savaşı durdurmalarına dair milletlerarası platformda yapılan baskılar 1995 Mart'ından itibaren artırılmıştı. Bosna Sırp Cumhuriyeti Başkanı Radovan Karaciç buna tepki göstermişti. O, 8 Mart 1995'te Sırp Ordusu'na, “Direktiva Za Dalya Deystva Op. Br. 7” (Müdahalelerin Devamı İçin 7 No'lu Harekât Direktifi) başlığıyla çok acele bir şekilde BM'nin güvenli bölgeleri Srebrenitsa ile Jepa arasındaki bütün irtibatı kesmesine, Srebrenitsa üzerindeki baskılarını şiddetlendirerek burasını Müslümanlar için yaşanmaz hâle getirmesine ve bütün Doğu Bosna'nın işgal edilmesine dair yazılı ve sözlü emirler vermişti.⁴⁹

Fakat aynı günlerde, yani Srebrenitsa'nın işgalinden kısa bir süre önce, Bosna Genelkurmay Başkanlığı tarafından akıl almaz bir adım atılmıştı. General Rasim Deliç'in emriyle, “*BM tarafından Srebrenitsa 'güvenli bölge' ilân edildi ve silâhtan arındırıldı*” gerekçesi kullanılarak, Naser Oriç birliğiyle birlikte başka bir savaş alanı olan Tuzla'ya nakledilmişti.⁵⁰ Oysa Naser Oriç, 1992'de Sırp çetniklerinin (çetecilerinin) saldırmaya başlamasından itibaren 1995 yılına kadar, Bosna-Hersek Cumhuriyeti adına Srebrenitsa müdafaasını başarıyla yürütmüş ve Sırlara kök söktürmüştü.⁵¹ Radovan Karaciç ile Ratko Mladiç'in emriyle 1992'den itibaren “yakalanıp öldürüleceklerin isim listesi” hazırlanmıştı. Bu isim listesi devamlı güncel-

⁴⁷ Jan Willem Honig, Norbert Both, *age*, s. XIX.

⁴⁸ Ali Dikici, “Bosna Savaşı'nda...”, s. 199.

⁴⁹ Agresiya na Republiku..., s. 30; Velid Şabiç, agm, s. 897-898.

⁵⁰ Ayhan Demir, “Efsane Komutan: Naser Oriç...”, *Yeni Akit*, 17.06.2015, <http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/ayhan-demir/efsane-komutan-naser-oric-10994.html>; erişim: 02.05.2017. İsmail Kılıçarslan, “Naser is a Hero” (Naser bir kahramandır), *Yeni Şafak*, 14.06.2015, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/ismailkiliçarslan/naser-is-a-hero-2013420>; erişim: 02.05.2017.

⁵¹ Ayhan Demir, “Naser Oriç Srebrenitsa'da olsaydı...”, *Millî Gazete*, <http://timeturk.com/tr/2009/07/04/naser-oric-srebrenitsa-da-olsaydi.html>; erişim: 02.05.2017.

lenmişti. Buna rağmen ilk günden itibaren listenin başında yer alan Naser Oriç'in ismi devamlı birinci sırada kalmıştı. Bu listeler bile Sırpların, Srebrenitsa müdafaasında kendilerine en büyük engel olarak Naser Oriç'i gördüklerini göstermektedir.⁵²

Savaş süresince Sırp çeteleriyle askerlerinin korkulu rüyası hâline gelen efsane komutan Naser Oriç, Hollandalı askerlere güvenilerek Tuzla'ya çağırılmasının büyük bir hata olduğu kanaatine sahiptir. O, Srebrenitsa'dan uzaklaştırılmasının burukluğu içinde: “Askerlerimiz, sanki bir şey yapacakmışız gibi beni Tuzla'ya çağırdılar. Ama bir şey yapamadık.”⁵³ sözleriyle hayal kırıklığını ifade etmişti. Naser Oriç, Hollandalılara güvenilemeyeceğine dair şu örneği de vermişti:

“...Çetnikler, asker bulunmayan bir bölge olan Suçeska Belediyesi'ni işgâl edip o bölgenin bir kısmını aldılar. Biz bölgedeki Hollandalı askerlerden, Boşnak Müslümanlarının evlerine 50 metre mesafeye kadar yaklaşan Sırpları o bölgeden çıkarmalarını talep ettik. Ama Hollandalılar bunu yapamıyorlar. Gece bölgedeki Çetnikleri temizlediğimizde bu sefer Hollandalı askerler, ‘Boşnaklar köye gelip Çetnikleri öldürdüler’ diye rapor tutuyorlardı.”⁵⁴

Temmuz 1995'te Sırpların Srebrenitsa'ya taarruz ettikleri günlerde, Hollandalıların Sırplarla işbirliği yapmaları Naser Oriç'in iddialarını doğrulamıştı. Neticede 1995'te Srebrenitsa düşmüştü ve soykırım yapılmıştı. Bunun haberini alan Naser Oriç, üzüntüden yıkılmıştı. O, düşünce ve duygularını şöyle özetlemişti:

“...Srebrenitsa... Bu benim içimdeki en büyük yaradır. Ne kadar yaşayacağımı bilemiyorum. Ama sanırım beni öldürecek tek yara budur.”⁵⁵

Bosnalı ünlü roman yazarı İsnam Talyiç, *Srebrenitsa'nın Öyküsü* adlı kitabında, Sırpların korkulu rüyası Naser Oriç'in Srebrenitsa'dan gidişinin meydana getirdiği boşluğu şu sözlerle dile getirmiştir:

“Naser burada olsaydı, onu kimse aldatamazdı. O, Çetniklerin Srebrenitsa'ya girmesine izin vermezdi. O, burada olsaydı, kendilerini neyin beklediğini bilen Çetnikler saldırmaya cesaret edemezlerdi.”⁵⁶

⁵² İsmail Kılıçarslan, “Naser is a Hero”..., *ags.*

⁵³ Ayhan Demir, “Efsane Komutan...”, *ags.*

⁵⁴ Ali Dikici, “Bosna Savaşı'nda...”, s. 199-200.

⁵⁵ Ayhan Demir, “Efsane Komutan...”, *ags.*

⁵⁶ Ayhan Demir, “O Burada Olsaydı”, *Milli Gazete*, 03.07.2009, <http://www.milligazete.com.tr/34-o-burada>

3. Krivaya 95 Harekâtı'nın Uygulanması

3.1. 6-10 Temmuz Hadiseleri

Radovan Karaciç'in verdiği emir üzerine Drina Kolordusu Komutanlığı, Güvenli Bölge Srebrenitsa'ya yapılacak harekât için gereken hazırlıkları tamamlamıştı. Yukarıda da belirtildiği gibi Sırlar bu harekâta "Krivaya 95" adını vermişti. Radovan Karaciç, Mayıs 1995'te, (Bosna-Hersek Sırp Demokrat Partisi Başkanı ve Bratunats Savaş Komisyonu -önceden Kriz Hücresi- Başkanı) Miroslav Deronyiç'e, yakında Srebrenitsa'ya askerî harekâtın düzenleneceğini bildirmişti. Harekâta fiilen 31 Mayıs 1995 tarihinde başlanmıştı. Sırlar 2 Haziran 1995'te Hollandalıların elindeki ilk gözlem noktasını zapt etmişlerdi. Buna BM ve büyük devletler tepki göstermeyince Sırlar, güvenli bölge Srebrenitsa'yı işgal edebileceklerini anlamışlardı. Sırlar 6 Temmuz 1995 tarihinde 04.00'da güvenli bölgeyi top ve tank ateşiyle bombalamaya başlamışlardı. Kısa bir süre sonra piyadeler de saldırıya geçmişti.⁵⁷ Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin silâhlı kuvvetleri ve YNA - Yugoslavya Halk Ordusu (sonradan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Ordusu) birlikte taarruz etmişlerdi. Bunlara Rusya, Yunanistan, Ukrayna, Bulgaristan, Romanya ve Beyaz Rusya'dan gelen gönüllüler de katılmışlardı.⁵⁸ Taarruz üzerine Boşnaklar, BM Koruma Gücü yetkililerinden, "1993 askersizleştirme anlaşması gereğince teslim ettikleri silâhların iade edilmesini" istemişlerdi. Ancak bu istek, "Boşnakların değil, BM Koruma Gücü'nün güvenli bölgenin müdafaasından sorumlu olduğu" gerekçesiyle reddedilmişti.⁵⁹ Buna rağmen BM Koruma Gücü kuvvetleri Sırları durdurmaya çalışmamışlardı. Hatta Hollandalı birliklerin dirememesi Sırları cesaretlendirmişti. Sırp ordularına mensup kuvvetler, 8 Temmuz'da Bilyek ile Lyubisaviç askerî tesislerini zapt etmiş ve zırhlı araçlarıyla birlikte Hollandalı BM Koruma Gücü askerlerini esir almışlardı.⁶⁰ Bosnalı Sırların bu saldırgan ve pervasızca tutumuna karşı BM kuvvetleri ile büyük devletler caydırıcı tedbirler almamış ve gereken cevabı vermemişlerdi. Böylece Sırlara, müdahalede bulunulmayacağı mesa-

olsaydi34/127992; erişim: 02.05.2017. Ayhan Demir, "Efsane Komutan...", *ags*; Ayhan Demir, "Naser Oriç Srebrenitsa'da...", *ags*; İsmail Kılıçarslan, "Naser is a Hero"..., *ags*.

⁵⁷ Velid Şabiç, *agm*, s. 898.

⁵⁸ <http://www.slobodnaevropa.org/a/ruski-i-grçki-dobrovoljci-u-ratu-ubih/25290398>, Erişim: 28.04.2017.

⁵⁹ Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyacima...", s. 10; *Agresiya na Republiku...*, s. 30; Beçir Maciç, *agm*, s. 908; Ali Dikici, "Bosna Savaşı'nda...", s. 202.

⁶⁰ Velid Şabiç, *agm*, s. 898; Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 11-13; Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1040.

jını vererek, saldırılarına devam edebileceklerine ve etnik temizlik yapabileceklerine dair yeşil ışık yakmışlardı. Bu durum ise artık Boşnakların kaderinin Bosna Sırp Cumhuriyeti ile Sırbistan idarecilerinin ve bunların ordu komutanlarının elinde olduğunun açık göstergesiydi.⁶¹ Nitekim 9 Temmuz akşamı güvenlik ve istihbarat yetkilileriyle Srebrenitsa ile ilgili yaptığı değerlendirmeden sonra, Radovan Karaciç, Miroslav Deroniyç'e: "*Batı Slavonya örneğinde olduğu gibi, herkesi öldürmelisiniz... Yakalayabileceğiniz herkesi öldürün!*" tarzında canavarca bir emir vermişti.⁶² 9 Temmuz akşamına kadar Sırp Cumhuriyeti askerleri, derinlemesine 4 kilometre ilerlemiş ve Srebrenitsa kasabasına 1 kilometre mesafede durmuşlardı. Srebrenitsa dışındaki gözetleme mevzilerinde bulunan ve adeta silâhsız olan Bosna Ordusu'na mensup savaşılar, ağır silâhların yoğun ateşi karşısında şehre çekilmişlerdi.

10 Temmuz günü sabah saatlerinde Srebrenitsa'daki durum son derece endişe verici bir hâl almıştı. Sırlar, önceden belirlenmiş 'savaş plânı hedefleri'ne göre, yoğun halk kitlelerinin toplanmış olduğu şehir merkezini tank, top ve ağır silâhlarla ateş altına almışlardı. Birçok masum insanı yaralamış ve öldürmüşlerdi. Aynı zamanda saldırılardan kaçan Boşnakların yoğunlaştığı ve Srebrenitsa'nın kuzeyinde bulunan BM askerî üssünü de top ateşine tutmuşlardı. Hastaneye sığınan 2.000 kişinin üzerine de açtıkları ateşle ilk aşamada 6 kişiyi öldürmüşlerdi. Halk korkmuş ve paniğe kapılmıştı. Bu cehennemden kurtulmak için Müslümanlar, akın akın Potoçari'deki BM askerî üssüne doğru kaçımaya başlamışlardı.⁶³

Srebrenitsa bölgesinde sözünü ettiğimiz hadiseler cereyan ederken, Bosna'nın diğer yerlerindeki cephelerde rüzgâr değişmiş, 3 yıldır soykırım yapan Sırlar durdurulmuştu. Müslüman Boşnaklar, yavaş yavaş üstünlük sağlamış ve Sırların işgalinden bazı yerleri kurtarmaya başlamışlardı. Banya Luka, Gorajde, Tuzla gibi cephelerden zafer haberleri gelmeye başlamıştı. Hatta Boşnaklarla Hırvatların, Sırlara karşı 'tam manasıyla bir ittifak' kurma ihtimali kuvvetlenmişti. Bu ittifakın kurulması durumunda dengelerin değişeceği ve Bosna'daki Sırların sonunun gelebileceği değerlendirilmeleri yapılmıştı.⁶⁴ Aynı günlerde barışın yapılması için Dayton

⁶¹ Bianca Yagger, "Optujuyem-izdaya Srebrenice", *Zbornik radova sa meunarodnog skupa odrjanog u Sarayevu 12 yula 1997*, (Institut za istrajivanye zločina protiv çovyečnosti i meunarodnog prava Univerzitetu u Sarayevu), Sarayevu, 1998, s. 84.

⁶² Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1040; *Agresiya na Republiku...*, s. 30; Velid Şabiç, *agm*, s. 899.

⁶³ *Agresiya na Republiku...*, s. 31.

⁶⁴ İsmail Kılıçarslan, "Naser is a Hero" ..., *ags*.

müzakereleri gündeme alınmıştı. Bu sebeple Sırp lar, barış görüşmelerinin başlamasından önce üstünlüğü ele geçirmek maksadıyla, Srebrenitsa ile Jepa'yı kesinlikle işgal etmeye karar vermişlerdi. Dolayısıyla Sırp lar saldırılarını şiddetlendirmişti.⁶⁵

3.2. 11 Temmuz Hadiseleri

Albay Karremans 10/11 Temmuz gecesinde Srebrenitsa'daki Boşnak siyasi ve askerî yetkilileriyle yaptığı görüşmede; *“saldırganlara ‘güvenli bölge’den çekilmelerine dair nota verildiğini, Sırp ların bu notaya en geç 11 Temmuz sabahleyin saat 06.00’ya kadar cevap vermek zorunda olduklarını, saldırgan işgalci güçlerin çekilmemesi durumunda, bunlara NATO hava kuvvetlerinin müdahale edeceğini, Srebrenitsa’nın güneyinden Zeleni Yadar’a kadar uzanan bölgenin ‘ölüm alanı’ olarak ilân edildiğini ve burada hareket eden her şeyin vurulacağını”* bildirmişti. Ayrıca Hollandalı Albay, sivil halkın savaş hattından uzaklaşması ve evlerindeki sığınaklarda saklanmasını, müdafaa kuvvetlerinin de mevzilerden çekilmesinde ısrar etmişti. Bunun üzerine Srebrenitsa Müdafaa Güçleri Komutanlığı, 11 Temmuz’da sabahın erken saatlerinden itibaren başlatmayı plânladığı karşı taarruzu durdurmuştu. Bu da yanlış bir adım olmuş ve güvenli bölge Srebrenitsa’nın trajik sonunu hazırlamıştı. Çünkü saldırgan güçler bundan faydalanarak, kayda değer bir mukavemetle karşılaşmadan hedeflerine doğru ilerlemeye devam etmişlerdi. Ayrıca Albay Thom Karremans’ın NATO’nun saldırganlara müdahale edeceğine dair sözleri de havada kalmıştı. Hollandalı Albay Karremans, kasabanın müdafaası için NATO’dan çok acele yardım etmesini istemişti. Fakat yardım gönderilmemişti. NATO uçakları göstermelik olarak sadece birkaç tane Sırp tankıyla zırhlısına ateş açmıştı.⁶⁶ NATO uçaklarının hava saldırısında bulunmasına dair talepler Bosna’daki Barış Gücü Komutanı Fransız General Bernard Janvier tarafından ısrarlı bir şekilde geri çevrilmişti. BM Genel Sekreteri Boutros Ghali de hava saldırılarına karşıydı. BM Özel Temsilcisi Akashi ise meselenin müzakere ile çözümleneceğini öne sürmüştü.⁶⁷

‘Güvenli Bölge’ olarak ilân edilen Srebrenitsa ile çevresindeki sivil Boşnaklar, görünürde BM Koruma Gücü (UNPROFOR)’nün koruma ve güvencesi altına alınmıştı. Bu sebeple Boşnakların her çeşit silâhlı saldırıya veya düşmanca hareketlere karşı korunmaları gerekirdi.⁶⁸ Fakat Sreb-

⁶⁵ Ali Dikici, “Bosna Savaşı’nda...”, s. 203.

⁶⁶ Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 12.

⁶⁷ Ali Dikici, “Bosna Savaşı’nda...”, s. 201-203.

⁶⁸ “Memoriyalni Tsentar Srebrenitsa - Potočari...”, *ags.*

renitsa'nın 16 Nisan 1993 tarihinden itibaren, güvenli bölge olarak ilân edilmesine rağmen, Bileşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve 5 üyeli irtibat grubu güvenli bölgelerin hangi uygulamalara tabi tutulacakları konusu üzerinde anlaşamamışlardı. Aynı zamanda BM'de etkili olan devletler, Sırp'ların acımasız saldırıları karşısında söz konusu bölgeleri fiilen korumaya da yanaşmamışlardı.⁶⁹ Nitekim masum halkı korumakla görevli olan BM'nin Hollandalı askerleri, Sırp'ların taarruz etmek üzere yaptıkları hazırlıklar ve uyguladıkları baskılar karşısında, Srebrenitsa'nın etrafında bulunan gözetleme noktalarıyla mevzilerini terk ederek merkezdeki üslerine çekilmişlerdi.⁷⁰ 11 Temmuz 1995 günü sabahın erken saatlerinden itibaren General Ratko Mladiç'in emrindeki birlikler, BM Barış Gücü tarafından silâhtan arındırılmış olan ve Birleşmiş Milletler tarafından güvenli bölge olarak ilân edilen Srebrenitsa'ya taarruz etmişti. Fakat güvenliği korumakla sorumlu olan Hollanda askerî kuvvetleri, Bosna Barış Gücü Komutanı Fransız General Bernard Janvier'den aldıkları emir doğrultusunda ve Sırp'lar tarafından esir alınan 30 Hollandalı subaya zarar verilmesinden çekindikleri gerekçesiyle, hiçbir direnişte bulunmamış, saldırgan Sırp'lara tek bir mermi sıkmamış ve 14.30'da Srebrenitsa'daki üslerden Potoçari Kampı'na doğru kaçmışlardı.⁷¹ Böylece Müslüman halkı korumasız bırakmışlardı. Üstelik 1993 yılında 'güvenli bölgeler' oluşturma gerekçesiyle Boşnaklardan topladıkları silâhları geri vermeyi reddetmişlerdi.⁷² Diğer taraftan, Sırp'ların tehdit edici tutumlarına rağmen, Amerika ve Avrupa Devletleri de tepki göstermemişlerdi. Sonuçta BM eliyle 40.000'den fazla Müslüman Boşnak, Sırp'ların insafına bırakılmıştı. Nitekim BM Koruma Gücü'nün görevini yapmaması, sonraki günlerde Srebrenitsa'da 8 bin'den fazla ve Jepa'da 3 bin kişinin öldürülmesine zemin hazırlamıştı.⁷³

11 Temmuz 1995 tarihinde, saat 13.00'da Bosna Sırp Ordusu'na mensup piyadeler, tankların eşliğinde, BM'nin güvenli bölgesinin merkezine, Srebrenitsa'ya girmişti.⁷⁴ Saat 14.07'de ise kasabanın güneyindeki fırın üzerine ilk Sırp bayrağı çekilmişti. Birkaç saat içinde her tarafa işgalciler yayılmıştı. Öğleden sonra Ratko Mladiç, Milenko Jivanoviç, Radislav Kırstiç ve Bosna Sırp Ordusu'nun diğer yüksek rütbeli subayları, Sreb-

⁶⁹ Jan Willem Honig, Norbert Both, *age.*, s. XIX; "Srebrenitsa Katliamı", *ags.*

⁷⁰ Osman Karatay, *age.*, s. 8.

⁷¹ *Agresiya na Republiku...*, s. 31; Ali Dikici, "Bosna Savaşı'nda...", s. 203.

⁷² *Agresiya na Republiku...*, s. 30; <http://www.balgoc.org.tr/2004/Srebrenitsa.html>; erişim: 10.02.2006. http://www.diplomatik.gozlem.com/haber_oku.asp?id=137; erişim: 16.02.2004.

⁷³ Osman Karatay, *age.*, s. 8.

⁷⁴ Velid Şabiç, *agm.*, s. 899.

renitsa'nın boş caddelerinde zafer yürüyüşü yaparak gövde gösterisinde bulunmuşlardı. Srebrenitsa meydanında Bosna Sırp Ordusu Başkomutanı *General Ratko Mladiç* yaptığı konuşmada ise şunları söylemişti:

*“11 Temmuz 1995'te Sırpların Srebrenitsa'sında bulunuyoruz. Bugün Sırplığın yeni bir bayramıdır. Bu kasabayı Sırp milletine hediye olarak sunuyoruz. Nihayet bu alanda, Osmanlılara karşı giriştiğimiz ayaklanmanın hatırasına, Türklerden intikamımızı alma anı gelmiştir.”*⁷⁵

Aynı gün Bosna Sırplarının Televizyonu'nda General Ratko Mladiç'in bu beyanı defalarca yayınlanmıştı. Görüldüğü gibi General Ratko Mladiç beyanında; kibirli, kendini beğenmiş, Müslüman Boşnakları hor gören ve saldırgan bir tavırla, Osmanlı dönemindeki Türk yönetimini ve Boşnakları kastederek: *“Türklerden tarihî intikamlarını almanın zamanı geldiğini”* söylemiş ve *“Srebrenitsa şehrini Sırp milletine hediye olarak sunduğunu”* açık bir ifadeyle belirtmişti.⁷⁶

Müslümanlara karşı düzenlenen saldırılara ve yapılan soykırımı 'gönüllü' Ruslar ile 'gönüllü' Yunanlılar da katılmıştı. Bunlar doğrudan doğruya Ratko Mladiç ve Radovan Karaciç'in emrinde bulunuyordu.⁷⁷ Nitekim General Ratko Mladiç, sonradan Srebrenitsa soykırımına katılacak olan Yunanlılardan meydana getirilen bir birliği, 1995'in Mart'ında Drina Kolordusu'nun bünyesine dâhil etmişti. Bu düzenlemeyle ilgili haberler Sırp basınında da yayınlanmıştı. Her fırsatta Ratko Mladiç, Yunanlıların kendilerine sağladığı yardımlardan dolayı memnun olduğunu ifade etmiş ve onlardan övgüyle bahsetmiştir. Örneğin, 31.12.1995 tarihinde Han Piyesak yakınlarındaki Çırna Riyeka'da, yılbaşı kutlamalarının yapıldığı sırada Ratko Mladiç, Yunan gönüllülerinin komutanı *Antoni*'yi överken şunları söylemiştir:

*“Yunanistanlı kardeşlerimiz bize yardım ettiler. İki Yunanlıdan biri Antoni olsaydı ve iki Sırp'tan biri Antoni olsaydı işimiz kolaylaşacaktı. İki Rustan birinin Antoni olduğunu söyleyebilsem savaşımız çok daha kolay geçecekti.”*⁷⁸

⁷⁵ Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 12-13; Lara J. Nettelfield, *Courting Democracy in Bosnia and Herzegovina*, (Cambridge University Press), New York, 2010, s. 80; Jan Willem Honig, Nobert Both, *age*, s. XIX; “Memoriyalni Tsentar Srebrenitsa - Potočari...”, *ags*.

⁷⁶ Jan Willem Honig, Nobert Both, *age*, s. XIX; “Srebrenitsa Katliamı”, 8. Yılında İHH (İnsani Yardım Vakfı)'nın Srebrenitsa Raporu, <http://www.ihh.org/modules.php?name=Sections&op=printpage&artid=58>, s. 1; erişim: 25.03.2005.

⁷⁷ <http://slobodnevropa.org/a/ruski-i-grcki-dobrovoljci-u-ratu-bih/25290398.html>; erişim: 28.04.2017.

⁷⁸ <http://bosnae.info/index.php/ucesce-stranah-dobrovoljaca-u-redovima-vojske-republike-srpske-tokom-agresije-na-bosnu-Herstegovinu>; erişim: 28.04.2017.

Radovan Karaciç de Yunanistan'la temaslarını gizlemeden sürdürmüş ve bunu açıkça söylemekten çekinmemiştir:

*“Bugün bizim çok dostumuz yoktur. Halihazırda sadece Yunanlılar ve Tanrı bizimle birliktedir.”*⁷⁹

Bosna Savaşı'nda ölen Rus gönüllülerinden birinin annesi olan Lyudmila Bogoslavskaya'nın katıldığı cenaze törenindeki konuşması hayli ilginçtir. Rusya'nın Sırbistan ile beraber hareket etmesine, askerî, iktisadî, siyasî ve diplomatik destek vermesine rağmen, bunu yetersiz bulan Lyudmila Bogoslavskaya şunları söylemiştir:

*“Sizin ülkenize oğlumun geleceğini hiçbir zaman düşünmedim. Ve sadece o gelmedi. Aynı zamanda, sizin büyük ülkenize bizim hükümetimizin yardım etmeye istekli olmadığı anlarda, savaşa katılmaktan korkmayan diğer gençlerimizle olgun erkeklerimiz de geldiler. Rus milletinin kendi kardeşlerine yardım etmesi her zaman bir gelenektir. Gençlerimizle erkeklerimiz buna uyararak geldiler ve onlar için en kıymetli olanı -kendi hayatlarını- verdiler.”*⁸⁰

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi, gönüllü Ortodoks Yunanlılar ile Ruslar, Bosna Savaşı süresince çeşitli cephelerde, Sırp'ların safalarında savaşa katılmışlardı. Bununla birlikte Bosna Sırp Cumhuriyeti Ordusu'nun bünyesinde Srebrenitsa'ya girerek soykırıma katılan Ruslarla Yunanlıların tam sayısı bilinmemektedir. Ama Lahey Eski Yugoslavya Milletlerarası Ceza Mahkemesi Arşivi'ndeki belgelerde 529 ile 614 kişi oldukları kaydedilmiştir.⁸¹ Haçlı ruhuyla yapılan bu yardımdan dolayı memnuniyetini ifade etmek üzere bizzat Bosna Sırp Cumhuriyeti Başkanı Radovan Karaciç, Srebrenitsa'da, Sırbistan bayrağının yanına Yunanistan bayrağının da çekilmesine emir vermiştir.⁸² Aynı zamanda hizmetinden dolayı 4 Yunanlıyı Beyaz Kartal Şeref Madalyası ile ödüllendirmiştir.⁸³ Srebrenitsa'da göndere çekilen Yunan bayrağının, hatta o esnada Ratko

⁷⁹ <http://www.slobodnaevropa.org/a/ruski-i-grcki-dobrovoljci-u-ratu-u-bih/25290398.html>; erişim: 28.04.2017.

⁸⁰ “Stranih Voynici u Bosanskom Ratu” (Bosna Savaşında Yabancı Askerler), <http://novovrijeme.ba/ruski-dobrovoljci-u-bih-od-knina-do-krima-nas-i-rusa-trista-miliona-ima>; erişim: 28.04.2017; <http://bosnae.info/index.php/ucesce-stranih-dobrovolyaca-u-redovima-vojske-republike-srpske-tokom-agresije-na-bosnu-Herstegovinu>; erişim: 28.04.2017.

⁸¹ <http://www.slobodnaevropa.org/a/ruski-i-grcki-dobrovoljci-u-ratu-u-bih/25290398.html>; erişim: 28.04.2017.

⁸² *Agresiya na Republiku...*, s. 31; Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 13.

⁸³ Ali Dikici, “Bosna Savaşı'nda...”, s. 202.

Mladiç'in: "yanımızda yer alan kahraman Yunanlıların onurlandırılması için Yunan bayrağını göndere çekiniz" tarzında verdiği sözlü talimatının video kayıtları ise 2004 yılında Hollanda tarafından yayınlanmıştır.⁸⁴

13 Temmuz 1995 tarihinde, yani Potoçari'den Konyeviç Polye'ye kadar uzanan alanlarda Boşnaklara etnik temizliğin yapıldığı günlerde, Yunanistan'da yayınlanan *Ethnos* gazetesi: "İki milletin sevgi ile dayanışmasının ve Sırp askerlerinin, Yunan gönüllülerinin kendi yanlarında mücadele etmelerinden dolayı duydukları minnettarlığın canlı ispatı olarak Yunan ve Sırp bayrakları birbirinin yanında dalgalanmaktadır." şeklinde bir habere yer vermiştir.⁸⁵ Yunan bayrağının dalgalanması ise Sırplarla Yunanlıların dayanışmasının bir sembolü ve adeta bir haçlı seferinin göstergesi olmuştu. Nitekim saldırgan Sırpların yanında Bosna Savaşı'na katılan Rus, Yunan, Ukraynalı, Bulgar, Romen ve Beyaz Ruslar, "*Došli smo pomoći našoj braći pravoslavnoj u borbi protiv Turaka*" (Türlere karşı yürüttükleri savaşta, kardeşlerimiz Ortodokslara yardım etmek üzere geldik.) sloganıyla dinî maksatla geldiklerini açık bir şekilde ifade etmişlerdir.

Sırp saldırıları devam ederken, katliâm ve tecavüzlerden kurtulmak için büyük korku, panik ve kaos içinde binlerce Boşnak, işgalcilerden kurtulmak ve korunmak için, Srebrenitsa'dan kaçarak Potoçari Köyü'ndeki BM Hollanda askerî kampının önüne gelmişti. Kasabada sadece birkaç yüz kişi kalmıştı.⁸⁶ Diğer yerlerden de panik içinde kalabalık gruplar hâlinde kaçan Müslümanlar, Potoçari'deki BM Barış Gücü'nün merkezi askerî üssüne doğru akın akın gelmişlerdi. Ama bu Boşnaklardan sadece birkaç bini kesilen dikenli tel örgünün arasından kampın içine girebilmişti. Bir kısmı kampın etrafında kalmıştı. 11 Temmuz akşamına kadar biriken 25 bin civarında Müslüman Boşnak, özellikle yaşlılarla kadınlar, çocuklar ve savaşamayacak durumda olan silâhsız 1.000-2.000 erkek, çoğunlukla etraf-taki ormanlık alanlarla fabrikalarda gizlenmeye çalışmışlardı. Şartlar çok ağırdı. En temel ihtiyaçlar bile karşılanamıyordu. Halkın içecek suyuyla yiyeceği de kalmamıştı. Aç, susuz, uykusuz ve tükenmiş bir vaziyette olan insanlar korku içindeydi. Buna karşılık Temmuz'un sıcaklığı dayanılmaz

⁸⁴ <http://www.slobodnaevropa.org/a/ruski-i-grcki-dobrovoljci-u-ratu-u-bih/25290398.html>; erişim: 28.04.2017.

⁸⁵ <http://depo.ba/clanak/92755/pripadnici-zloglasne-neonacisticke-zlatne-zore-u-julu-1995-bili-u-srebrenici>; erişim: 28.04.2017.

⁸⁶ Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyacima...", s. 12-13; http://www.diplomatik_gozlem.com/haber_oku.asp?id=137, s. 1; erişim: 16.02.2004. <http://www.balgorc.org.tr/2004Srebrenitsa.html>, s. 6-7; erişim: 10.02.2006.

bir hâl almıştı. Keskin nişancıların bu zavallı insanları vurması ve Sırların evleri yakması mevcut korkuyla paniği daha fazla artırmıştı.⁸⁷ Korku ve panik içinde canlarını kurtarmak telaşıyla Srebrenitsa'dan kaçan Müslümanları takip eden Sırp askerleriyle çetelerine, General Radislav Kırstiç telsizle: “*Herkesi öldürün. Hiç kimseyi canlı olarak ele geçirmeyin.*”⁸⁸ şeklinde insanlıkla bağdaşmayan emrini vermiştir.

Srebrenitsa ve Potoçari’de biriken Boşnaklar, fırsat bekleyen Sırlar için hazır birer hedef hâline gelmişlerdi. Sırlar bundan faydalanarak 11-17 Temmuz 1995 tarihleri arasında, esir aldıkları 20.000-25.000 kişilik gruptan (kadın ve küçük çocuklarından) ayırdıkları, 14’ten 65 yaşına kadar, (hatta daha yaşlı olanlardan), 8 ile 12 bin arasındaki bütün Boşnak erkeklerini çeşitli alanlarda boğazlayarak, kurşuna dizerek, yakarak ve işkenceye tabi tutarak katletmişlerdi. Bunun yanı sıra çok sayıda kadın ile çocuk yaştaki kızlara tecavüz etmişlerdi.⁸⁹ Sırlar bu vahşetlerini, güvenli bölgeleri korumakla yükümlü olan BM yetkililerinin ve Hollandalı askerlerin gözleri önünde hatta zaman zaman onların onayı ile uygulamışlardı.⁹⁰ Hollandalı BM askerleri önce Srebrenitsa’dan çekilerek Boşnakları Sırların insafına bırakmışlardı. Şimdi ise Hollandalı Albay Karremans’ın talimatıyla Hollandalı BM askerleri, kampın etrafına gelen halkı korumamışlardı. Hatta kampa sığınmış olan Boşnakları, sonradan silâh zoruyla dışarıya çıkararak Sırlara teslim etmişlerdi.⁹¹ Bunun yanı sıra Sırlara her çeşit yardım yapmışlar ve askerî araçlarına yakıt vermişlerdir.⁹²

Hollandalı askerler, Sırlara teslim ettikleri Bosnalıların tahliye işlemlerini tamamladıktan sonra, kampa getirdikleri sigara ve biraları içerek kutlama partisi düzenlemişlerdi. Hâlbuki aynı saatlerde Sırlar tarafından

⁸⁷ Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1041; Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 12-13; Velid Şabiç, *agm*, s. 899.

⁸⁸ Ali Dikici, “Bosna Savaşı’nda...”, s. 206.

⁸⁹ Smail Çekiç, Muharem Kreso, Beçir Maçic, *age*, s. 174-175; <http://www.balgoc.org.tr/2004/Srebrenitsa.html>, s. 3, 15 (12 bin); erişim: 10.02.2006. http://www.circossiancanada.com/tr/arastirma/almanyadaki_turk_diasporas%C4%B1.htm, s. 2 (8 binden fazla); erişim: 22.10.2009. <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=guncel&haberno=4549> & tarih 2003-10-21, s. 2. (8 bin), 05.08.2008; http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/11/041112_Srebrenitsaserbia.shtml, s.1 (7 binden fazla); erişim: 10.04.2005.

⁹⁰ “Srebrenitsa Katliamı”, *ags*, s. 3.

⁹¹ “Memoriyalni Tsentar Srebrenitsa - Potoçari...”, *ags*; <http://www.balgoc.org.tr/2004/Srebrenitsa.html>, s. 6-7; erişim: 10.02.2006. <http://www.diplomatikgozlem.com/haberoku.asp?id=137>, s. 1; erişim: 16.02.2004.

⁹² Ali Dikici, “Bosna Savaşı’nda...”, s. 206.

binlerce Boşnak katledilmişti.⁹³ Sonradan yayınlanan fotoğraf ve kasetlerden, zavallı Boşnakların katledildiği ve kadınlarla çocukların işkenceye tabi tutulduğu sıralarda Hollandalı ve Sırp komutanların da sohbet ederek içki içtikleri dünya kamuoyu tarafından öğrenilmişti.⁹⁴

Konu üzerinde çalışan Jan Willem Honig ve Norbert Both adlı iki Hollandalı araştırmacı, yazdıkları kitabın girişinde, Sırpaların Müslümanlara yaptıkları mezâlimi şu şekilde özetlemişlerdir:

*“BM’ye mensup Hollandalı ‘mavi bereliler’ Sırpaların iki gün boyunca Müslüman erkeklerini ailelerinden zorla ayırdıklarını seyretti. Hollandalıların çoğu, kendilerinin ‘etnik temizleme’ harekâtına şahit olmaları, hatta katılmaları için zorlandıklarını anladı... Müslüman erkeklerinden büyük çoğunluğu korkunç bir kaderle karşılaştı. Bunlar öldürüldüler ve isimleri kaydedilmeden toplu mezarlara atıldılar. Birçoğu öldürülmeden önce işkenceye tabi tutuldu, az sayıdaki bir kısmını tutukladılar ve sadece birkaç kişi kaçmayı başardı.”*⁹⁵

Sırlara güvenmeyen Srebrenitsa Müslümanlarından bir grup 11 Temmuz günü Sırp kuşatmasından gizlice kaçarak, mayınlanmış alanlar, ormanlar ve dağlardan 50 km. uzaklıktaki Tuzla şehrine ulaşmaya çalışmışlardı. 10 ile 15 bin kişiden oluşan bu sivil grupta, çocuk, kadın, yaşlılar da vardı. Bunlar arasında 28. Tümen’den silâhsız az sayıda erkek de vardı. Fakat Sırpalar, böyle bir kaçıışı tahmin ettikleri için, Hayduçko Groble alanında, Bokçin Irmağı’nın altında, pusu kurmuşlar ve bu gruba ağır ve otomatik silâhlarla ateş ederek bir kısmını vahşice katletmişlerdi.⁹⁶ Sağ kalanlardan bazıları esir almışlar, kurtulabilenler ise etrafa kaçışmışlardı. Bu sebeple Müslüman halktan 1.000 civarında insan kurtularak Tuzla’ya ulaşabilmişti.

11 Temmuz 1995 tarihinde Tuzla’ya doğru götürülen bir grup Müslüman’ın uğradığı feci sonu bir görgü şahidi şöyle anlatmıştır:

*“Sırp askerleri, esir aldıkları 100’den fazla Müslüman erkeği, kadını ve çocuğu bıçaklarla yavaş bir şekilde boğazlamışlardı. Çocukları da anelerinin önünde boğazlamaktan geri kalmamışlardı...”*⁹⁷

⁹³ Ali Dikici, “Bosna Savaşı’nda...”, s. 206.

⁹⁴ http://telegraph.co.uk/multimediaarchive/0905mladic-driking_1905754ijpg. Erşim: 03.03.2017.

⁹⁵ Jan Willem Honig, Norbert Both, *age*, s. XVII-XVIII.

⁹⁶ Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 14; Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1041.

⁹⁷ Bianca Yagger, *agm*, s. 79-83.

Srebrenitsa Kasabası'nın işgal edilmesinden sonra, Sırp tarafından Müslümanların katledildiği, kadın ve kızların tecavüz edildiği, evlerin tahrip edilip yağmalandığı 11 Temmuz akşamında, BM Özel Temsilcisi Akashi, New York'ta bulunan BM Barışı Koruma Misyonu Şefi Kofi Annan'a yazılı bir rapor göndermişti. Akashi bu raporunda: "*Konvoy hâlinde ilerlemeye çalışan Boşnakların yakınlarında patlayan bazı patlayıcılar, grup içerisinde paniğe yol açıyor.*"⁹⁸ şeklindeki ifadesiyle Sırp şiddet ve vahşetini gizlemiştir.

3.3. 12 Temmuz Hadiseleri

12 Temmuz 1995 tarihinde BM Güvenlik Konseyi, New York'ta olağanüstü bir toplantı düzenlemiştir. Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1004 No'lu Karara göre: "*Bosnalı Sırp kuvvetleri derhal taarruzlarını durduracak ve Srebrenitsa Güvenli Bölgesi'nden çekileceklerdir.*"⁹⁹ Fakat bu karar, dünya kamuoyunun tepkisini azaltmaya yöneliktir. Dolayısıyla işgalciler tarafından ciddiye alınmayarak uygulanmamıştır.

Sırp güçleri 12 ve 13 Temmuz günlerinde, önceden ayrıntılarıyla düşünülmüş, plânlanmış ve iyi organize edilmiş bir şekilde, Potoçari'den Kladany'a kadın, çocuk ve yaşlıları zorla nakletmişlerdir. Bu Boşnakların süratle nakledilmesi için 12 Temmuz'da Potoçari'ye çok sayıda otobüsle kamyon ve Sırbistan'dan vasıtalar getirmişlerdir. Müslümanlar bu otobüslere ise Sırp askerleriyle özel birliklerinin denetiminde ve Hollanda askerlerinin yardımıyla bindirilmişlerdir.¹⁰⁰ Irkçı işgalciler, 12 Temmuz ve sonraki günlerde, bütün Müslümanları yok etmeye yönelik plânlarını uygulamaya devam etmişlerdir. Buna dair bazı örneklerle aşağıda yer verilmiştir.

12 Temmuz günü Potoçari'ye gelen Bosna Sırp Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanı General Ratko Mladić ve yüksek rütbeli subaylar, kamuoyunu yanıltmak amacıyla, TV kameralarının eşliğinde ve toplanan halkın önünde gösteri yapmışlardı. Onlar, sahte gülücüklerle çocuklara çikolata, şeker, kek gibi sevdikleri yiyecekleri dağıtmışlardı.¹⁰¹ General Ratko Mladić, Potoçari'ye sığınan halka; "*Endişe etmemelerini, Sırp Ordusu'nun koruması altına alınacaklarını, ellerinde kalan bütün silâhlarını teslim etmelerini ve Boşnakların Kladany kentine gönderileceğini,*

⁹⁸ Ali Dikici, "Bosna Savaşı'nda...", s. 204.

⁹⁹ Smail Çekiç, Muharem Kreso, Beçir Macić, *age*, s. 178.

¹⁰⁰ Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 13.

¹⁰¹ *Agresija na Republiku...*, s. 32; Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 13.

paniğe kapılmadan önce kadın ve çocukların otobüslere binmesini, ama bir çocuğun dahi kaybolmaması için dikkat etmelerini” söylemişti. Fakat Sırp lar tarafından sinsice ve bütün Müslümanların katledilmesini öngören korkunç bir soykırım plâni hazırlanmıştı.¹⁰²

Sırp lar 12 Temmuz’dan itibaren Srebrenitsa’da korkunç bir mezâlim uygulamışlardı. Sırp askerleri işledikleri cinayetlerin yanı sıra Boşnak kadınlarıyla kızlarına tecavüz etmiş, Müslümanlarca kutsal sayılan yerleri tahrip etmiş, evleri yağmalamışlardı. Sırp lar, sistemli bir şekilde Boşnak ailelerini parçalayarak, erkekleri kadınları ile çocuklarından zorla ayırmışlardı. 23.000 kadınla çocuğu¹⁰³ zorla otobüslere bindirip Bosna Ordusu’nun kontrolünde olan Kladany şehrine taşımışlardı. Erkeklerin bir kısmını ise Potoçari’de Hollanda askerî üssünün hemen yakınlarında bulunan Biyela Kuça (Beyaz Ev) adını verdikleri bir binaya götürmüşlerdi. Binaya girmeden önce özel eşyalarını, para ve nüfus kâğıtlarını bırakmalarını zorlamışlardı. Sonradan bunları yakmışlardı. Geceleyin ise Müslümanları gruplar halinde binanın arkasına götürüp öldürmüşlerdi. Diğer taraftan Kladany’a nakledilmesi gereken yaralıları da otobüslerden indirerek yürümeye zorlamışlardı. Dolayısıyla bunların çoğu yollarda kalmıştı. Hollandalı askerler de bazı erkeklerin yollardan çıkarılarak kuytu yerlere götürüldüklerini, sonradan silâh sesleri duyduklarını ve o alanlara gittikleri zaman, kalp hızında sırtlarından vurulan cesetleri gördüklerini bildirmişlerdi.¹⁰⁴

Fakat aynı gün, BM Özel Temsilcisi Akashi, BM Barış Koruma Misyonu Şefi Kofi Annan’a gönderdiği yeni raporunda da Sırp katliâm ve zulmünden söz etmemiş, akla hayale gelmeyen yalanlar yazmıştı. O, Sırp ların, Boşnakları otobüslere bindirerek BM’ye bağlı birliklere sağ salim bir şekilde teslim ettiklerini bildirmişti. Akashi raporunda asrın yalanını şöyle sürdürmüştü:

“Kampın boşaltılması sırasında bazı Sırp askerlerinin sivillere silâh doğrulttukları iddia edilmiş, ancak yapılan araştırmalar bunun doğru olmadığını, askerlerin bilâkis şeker ve çikolata dağıttıklarını ortaya koymuştur... Potoçari kampında havanın sıcak olması, sağlık ve tedavi imkânlarının bulunmaması ve aşırı kalabalıkla başa çıkılması güç bir durum ortaya

¹⁰² Smail Çekiç, Muharem Kreso ve Beçir Maciç, *Genotsid u Srebrenitsi ‘Sigurnoy zoni’ Uyedinyenih Natsiya, yula 1995*, (İnstitut za istrajivanye zločina protiv çovječnosti i mecnarodnog prava Universtiteta u Sarajevu), Sarajevo 2000, s. 174-175.

¹⁰³ Jan Willem Honig, Norbert Both, *age*, s. XIX; “Srebrenitsa Katliamı”, 8. *Yılında İHH’nın Srebrenitsa Raporu*, <http://www.ihh.org/modules.php?name=sections&op=printpage&artit=58>. (25.03.2005).

¹⁰⁴ Smail Çekiç, Muharem Kreso, Beçir Maciç, *age*, s. 181-182.

*çıkarmıştır. Ancak şu ana kadar Sırların her hangi bir sivile yönelik bir saldırısı rapor edilmemiştir.*¹⁰⁵ Görüldüğü gibi dünyanın gözü önünde işlenen soykırımı Sırların yanı sıra BM temsilcileri, batılı diplomatlar, askerler ve gazeteciler gizlemek için büyük gayret sarf etmişlerdi.

3.4. 13 Temmuz Hadiseleri

Bosna Sırp Cumhuriyeti askerleriyle polis güçleri ve bunlara katılan Sırbistan, Karadağ ve “Krayina Sırp Cumhuriyeti”nden gelen özel birlikler, 12 ve 13 Temmuz 1995 tarihleri arasında Potoçari’deki BM askeri üssünün etrafındaki çeşitli yerlerde, yakaladıkları çok sayıda Müslüman erkeğini ve bir kısım kadınla çocuğunu acımasızca katletmişlerdi.¹⁰⁶

12 Temmuz öğleden sonra ve 13 Temmuz’da, Potoçari’de kadın, çocuk ve yaşlıları ayırarak otobüs ve kamyonlara bindirmişlerdi. Erkekler, bedenlenmiş çocuklar ve güçlü görünen yaşlılardan 1.000 kadar sivil ve Tuzla’ya kaçarken yakaladıkları erkekleri Bratunats’a götürmüşlerdi. Potoçari’deki gruptan 15 yaşlarındaki genç kızları da ayırarak Bratunats’a nakletmişlerdi. Fakat bunların çoğuna önce tecavüz etmiş sonra öldürmüşlerdi. Hava kararınca çığlıklar, inlemeler, yardım çağrıları, bağırımlar, silâh sesleri ve başka ürpertici, korkutucu sesler duyulmaya başlamış ve bu sabaha kadar devam etmişti.¹⁰⁷

Ertesi gün, 13 Temmuz sabahleyin erkenden, Sırlardan kaçan ve su arayan bazı Müslümanlar, yakındaki dere kenarında aralarında kadınların da bulunduğu (şahitlere göre 300’den fazla) boğazlanmış insan cesetlerine rastlamışlardı. Canlı canlı boğazlanmış olan bu insanların hiçbirinin gövdesinde baş kalmamıştı. Sırlar, 13 Temmuz’dan itibaren geriye kalanları da gruplar hâlinde öldürmeye devam etmişler ve açtıkları derin çukurlara üst üste atmışlardır.¹⁰⁸

13 Temmuz sabahının erken saatlerinden itibaren Sırlar, Pobuda bölgesinde (Konyeviç Polye etrafındaki ormanda), Bratunats-Konyeviç Polye-Nova Kasaba ulaşım yolları arasında 8.000 kişiyi kuşatmışlardı. Bosna Sırp Cumhuriyeti yetkililerinin verdiği emir gereğince, orduyla emniyet güçleri, bunları da ortadan kaldırmayı plânlamıştı.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Ali Dikici, “Bosna Savaşı’nda...”, s. 207.

¹⁰⁶ Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 13.

¹⁰⁷ Smail Çekiç, Muharrem Kreso, Beçir Macić, *age.*, s. 182-190.

¹⁰⁸ *Agresiya na Republiku...*, s. 32; Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 13.

¹⁰⁹ Velid Şabić, *agm*, s. 900; *Agresiya na Republiku...*, s. 33; Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 14.

13 Temmuz'da Sırp Cumhuriyeti askerleri ile İçişleri Bakanlığı birlikleri, Bratunats-Konyeviç Polye-Miliçi arasında, canlarını kurtarmak için kaçan en büyük Boşnak grubunu kuşatmışlardı. İçişleri Bakanlığı görevlileri, onlara megafonlarla seslenerek, Cenevre Konvansiyonu ile insan haklarına uygun olarak davranılacağına söz vermiş ve teslim olmalarını istemişlerdi. Akşama kadar 6.000'den fazla Müslüman erkeğini esir almışlar ve bunları birkaç kısma ayırarak farklı bölgelere götürmüşlerdi. Esirlerden 1.500-3.000 kişi arasında en büyük kısmını Nova Kasaba'nın futbol stadyumuna ve 1.000 ile 4.000 arasındaki grubu Sandiçi'de bir ova-ya götürmüşlerdi. Esir alma operasyonunu kontrol eden General Ratko Mladiç, her iki bölgedeki esir Müslümanlara, “*kötü bir şeyin yapılmaya-çağını, onların harp esiri olarak değiştirebileceğini ve ailelerinin Tuzla'ya götürülmüş olduğunu*” belirterek yalan söylemişti.¹¹⁰

Nova Kasaba ve Konyeviç Polye'de esir aldıkları Boşnaklardan bir kısmını Yadar Nehri'nin kenarında öldürmüşlerdi.¹¹¹

Aynı gün öğle saatlerinde esir Boşnakların bir kısmını üç otobüsle Tserska'ya taşımışlardı. Burada 14 ile 50 yaş arası ve elleri tellerle arkadan bağlanan 147'si sivil olmak üzere en azından 149 kişiyi saat 16.00 sularında kurşuna dizmişlerdi. Aynı zamanda Kravitsa-Miliçi yolu üzerinde esir aldıkları onlarca insanı da hemen orada öldürmüşlerdi.

Konyeviç Polye'de gençlerle birlikte esir alınan bir grup Boşnak, Yahorina ve Tırnovo'ya götürülerek Sırbistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı'na mensup özel birlikler tarafından katledilmişlerdi.¹¹² 13 Temmuz günü öğleden sonra Kravitsa'daki bir depoda cinayetlerine devam etmişlerdi. Aynı günün akşamı da 6 depoda tuttıkları ve Sandiçi'den önceden getirilen 1.000-1.500 kişiyi makineli tüfeklerle tarayarak ve bombalar atarak acımasızca katletmişlerdi.¹¹³ BM temsilcileri bu korkunç olaydan sonra Kravitsa'yı gezdiklerinde, saç, kan ve insanlara ait et parçalarının depoların duvarlarına yapışmış olduğunu görmüşlerdi.¹¹⁴ İncelemelerden

¹¹⁰ Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 14-15; *Agresiya na Republiku...*, s. 33; Velid Şabiç, *agm*, s. 900.

¹¹¹ Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 15; *Agresiya na Republiku...*, s. 33; Velid Şabiç, *agm*, s. 900.

¹¹² Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1043-1044; Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 15.

¹¹³ Smail Çekiç, “Genotsid nad Boşnyatsima...”, s. 15; *Agresiya na Republiku...*, s. 34; Velid Şabiç, *agm*, s. 900.

¹¹⁴ Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1043.

elde edilen sonuca göre, Sırp 6.000 civarında Boşnakı esir almış, esirleri birkaç gruba taksim etmiş ve bunların büyük bir kısmını öldürmüşlerdi.¹¹⁵

Bosna Sırp Cumhuriyeti askerî yetkililerinin verdiği emir gereğince, Bratunats'a çok sayıda esir getirilmişti. 13 Temmuz'da bu şehir esirlerle dolup taşmıştı. Esirleri futbol stadyumuna, okullara, askerî hapishaneye, karakollara, hangarlara, garajlara vd. yerlere kapatmışlardı. Bazılarını ise şehrin merkezindeki otobüs ve kamyonların içinde tutmuşlardı. Esirlere, su ve yiyecek vermedikleri gibi işkence yapmışlardı. Dışarıya çıkarıp öldürdüklerinin ise çığlıkları duyulmuştu. Zaten 13 Temmuz'un erken saatlerinde, Bosna Sırp Genelkurmay Başkanlığı'ndan Bratunats'taki esirlerin öldürülmesine dair yeniden bir emir gelmişti.¹¹⁶ Bu emir gereğince özel Sırp birlikleri, çok sayıda esiri, Bratunats'taki Vuk Karaciç İlkokulu'nda, Kravitsa-Miliçi yolu üzerinde ve Konyeviç Polye'de öldürmüşlerdi. Söz konusu emrin yanı sıra 13 Temmuz gecesinin geç saatlerinde Radovan Karaciç'in talimatı ve General Mladiç'in verdiği diğer bir emir gereğince, geriye kalan Müslüman esirler Zvornik'e götürülerek burada kurşuna dizileceklerdi.¹¹⁷ Böylece 13/14 Temmuz'da gece boyunca, Potoçari'de ailelerinden ayırdıkları ve Srebrenitsa'dan kaçarken yakaladıkları 2.000-2.500 erkeği, otobüslerle Orahovats'a yakın Gırbavtsi'deki ilkokulun spor salonu ile diğer okullara taşımışlardı. Bunlardan bir miktarını başka alanlara nakletmişler ve öldürmüşlerdi. Bir kısmını ise okulların arkasında kurşuna dizmişlerdi. Bunların cesetlerini hemen okul civarındaki toplu mezarlara atmışlardı. Sonradan ise mezarları açıp cesetleri farklı yerlere nakletmişlerdi. Soykırım izlerini yok etmek amacıyla ise 5 ile 27 Temmuz ve 7 ile 27 Eylül günlerinde toplu mezarların üzerlerini makinelerle düzeltmişlerdi.¹¹⁸

3.5. 14-23 Temmuz Hadiseleri

14 Temmuz'da yeniden Gırbavtsi okullarından 1.000 civarında esiri alarak gözleri ve elleri bağlı bir şekilde kamyonlarla Orahovats'a yakın kırsal alanlara götürmüşlerdi. Bu Müslümanları, General Ratko Mladiç'in denetiminde otomatik silâhlarla tarayarak katletmişlerdi.¹¹⁹ Cesetleri ise

¹¹⁵ Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1044.

¹¹⁶ Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 15; *Agresiya na Republiku...*, s. 34.

¹¹⁷ Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 15.

¹¹⁸ Velid Şabiç, *agm*, s. 901; Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1046; Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 15; *Agresiya na Republiku...*, s. 34.

¹¹⁹ Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1046; *Agresiya na Republiku...*, s. 34.

açılan derin çukurlara 14 ve 15 Temmuz günlerinde atarak üzerlerini toprakla örtmüşlerdi.¹²⁰

Sırlar yine 14 Temmuz'da Bratunats'dan aralarında delikanlılar da olan 1.500-2.000 esiri Petkovats'a taşımışlar ve ilkokulun spor salonuna doldurmuşlardı. Burada onlara çok kötü davranmışlar, dövmüşler, işkenceye tabi tutmuşlar ve üzerlerine ateş açmışlardı. Bu Müslümanları, 14 Temmuz gecesinden başlayarak 15 Temmuz sabahının erken saatlerine kadar, Petkovats Barajı'nın yakınlarına taşımışlardı. Burada yüzleri yere dönük ve elleri arkadan bağlı çok sayıda öldürülen Boşnak vardı. Elleri tellerle arkadan bağlanan ve ayakkabıları çıkartılmış olan yeni getirdikleri Müslümanları da barajın altında toplamışlar ve 5'er 10'ar kişi olarak makineli tüfeklerle kurşuna dizmişlerdi. 15 Temmuz sabahleyin bir taraftan infazlar hâlâ devam ederken, diğer taraftan Bosna Sırp Ordusu mensupları, zavallı kurbanları makinelerin yardımıyla açtıkları çukurlara atmışlardı.¹²¹

14 Temmuz'da Srebrenitsa'dan otobüslerle Pilitsa köyünün okuluna çok sayıda Boşnak erkeğini götürmüşlerdi. Elleri arkalarından bağlı olan esirlerden 1.200 kişiyi 16 Temmuz'da otobüslere bindirerek Branyevo'daki askerî iktisat tesisine nakletmişlerdi. Burada esirleri, 10'ar kişilik gruplar şeklinde dizerek öldürmüşlerdi. Cesetleri de toplu olarak makinelerle açtıkları çukurlara atmışlardı.¹²²

16 Temmuz'da öğleden sonra Pilitsa Kültür Evi'nde de 500 kişiyi yeniden otomatik silâhlarla tarayarak öldürmüşlerdi. Bir gün sonra buradaki cesetleri Branyevo'ya naklederek toplu mezarlara gömmüşlerdi.¹²³ Böylece Sırlar, Pilitsa ve Branyevo'da da plânlı soykırım yaparak 3.500 civarında Boşnak erkeğiyle çocuğunu katlederek vahşetlerine devam etmişlerdi.¹²⁴

Sırp askerleri cinayetlerine devam ederek 16 Temmuz'da da 500 civarında Boşnak Kozluk yakınlarında öldürmüş ve cesetleri yakındaki toplu mezara atmışlardı.

¹²⁰ Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 15-16; *Agresiya na Republiku...*, s. 34.

¹²¹ Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 16; Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1046; *Agresiya na Republiku...*, s. 33; Velid Şabiç, *agm*, s. 902.

¹²² Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 15; *Agresiya na Republiku...*, s. 35; Velid Şabiç, *agm*, s. 902.

¹²³ Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 15; *Agresiya na Republiku...*, s. 35; Velid Şabiç, *agm*, s. 902-903.

¹²⁴ Velid Şabiç, *agm*, s. 902; Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1046-1047; <http://www.balgoc.org.tr/2004/Srebrenitsa.html>; erişim: 10.02.2006.

18 Temmuz 1995 tarihinde Zvornik Sırp Tugayı Komutanı General Vinko Pandureviç, esirlerin taşınmamasını ve yakalandıkları yerlerde hemen öldürülmelerini emretmişti. Bu emir gereğince Sırp askerleri, eski Güvenli Bölge Srebrenitsa'dan Müslümanların Tuzla ve Kladany'a gitmelerini önlemişler ve 21 Temmuz'a kadar Boşnakları arayıp buldukları yerlerde öldürmüşlerdir.¹²⁵

Zvornik'teki hastanede tedavi gören Srebrenitsa yaralıları dahi General Ratko Mladiç'in emriyle, 23 Temmuz 1995 tarihinde askerî polis tarafından öldürülmüşlerdir.¹²⁶

4. Katliâmların Sonucunda Oluşturulan Toplu Mezarlar

Boşnak bilim adamları tarafından büyük fedakârlıkla uzun süre ve çok ciddî bir şekilde sürdürülen araştırmaların sonucunda, Srebrenitsa ve çevresinde Sırp'ların toplu katliâm yaptıkları yerlerin isimleri tespit edilmiştir. Bunlar arasında: Potoçari, Haydučko Groblye, Kameničko Brdo, Yadar, Tserska Dolina, Kravitsa depoları, Sandiçi, Nova Kasabası, Tişça, Orahovats, Petkovats Barajı, Branyevo askerî iktisat tesisi, Pilitza Kültür Evi, Kozluk vd. yer almaktadır.

Sırp işgalciler, yaptıkları katliâmlardan sonra toplu mezarlar oluşturmuştur. Bu mezarlara ise, isimlerini kaydetmeden bazen birkaç, bazen de çok sayıda insan cesedini veya parçaladıkları insan kısımlarını atmışlardır. Bu sırada dinî merasim veya hiçbir toplumsal âdeti de uygulamamışlardır.¹²⁷

Bosna-Hersek'te Kaybolan Kişiler Enstitüsü Müdürler Komisyonu Boşnak Temsilcisi Amor Masoviç'e göre, suçlular, soykırımın izlerini gizlemek maksadını gütmüşlerdir. Bu sebeple soykırıma tabi tuttukları binlerce kurban cesedini atmakla oluşturdukları ilk büyük toplu mezarlardan, daha sonra cesetleri çıkararak oluşturdukları ikinci mezarlara hatta bazen buradan da alıp üçüncü mezarlara nakletmişlerdir. Öldürdüklerinin cesetlerini, mümkün olduğu kadar daha fazla bölgelere ve özellikle savaşın sürdürüldüğü cephe hatlarına yakın bulunan yerlere gömmüşlerdir. Bu şekilde suçlular, büyük toplu mezarların bulunmasını önlemek, oluşturdukları ikinci veya üçüncü mezarların ortaya çıkarılması hâlinde bile bu

¹²⁵ Smail Çekiç, Muharrem Kreso, Beçir Maciç, *age*, s. 201-206.

¹²⁶ Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 16; *Agresiya na Republiku...*, s. 35.

¹²⁷ Smail Çekiç, Meldiyana Arnaut-Haselyiç ve Beçir Maciç, *Masovne grobnitse u Bosni i Hertsegovini - Sigurna zona Uyedinyenih Natsiya Srebrenitsa*, Sarayevo, 2010, s. 655.

cesetlerin savaşta ölen Boşnaklara ait olduğunu öne sürebilmek maksadını gütmüşlerdir.

Söz konusu maksatla Srebrenitsa soykırımına uğrayan kurbanların mezarlarını, Srebrenitsa'nın yanı sıra Bratunats, Zvornih, Vlasenitsa, Şekoviçi, Kalesiya, Rogatitsa, Vişegrad, Kladany, Miliçi, Osmatsi, Zvornik hatta Sarayevo'ya yakın olan Tırnovo Belediyesi sınırları içindeki yerlere yapmışlardır. Sonuç itibarıyla Srebrenitsa'da katlettikleri kurbanların cesetlerini 49 farklı belediyenin arazisine dağıtmışlardır.¹²⁸

31 Aralık 2009 tarihine kadar Srebrenitsa ve çevresindeki bölgelerde 133 toplu mezar ortaya çıkarılmıştır. Srebrenitsa Belediyesi alanında bulunan toplu mezarlardan bazısının yeri, isimleri ve kodları şöyledir:¹²⁹

1. Zeleni Yadar (ZY-05)
2. Zeleni Yadar (ZY-06)
3. Orahovitsa (S. OR-1/1)
4. İza Bolnitse (SR. BOL-1/1)
5. Budak (SR. BUD-01/1)
6. Potoçari (SR. POT-1/1)
7. Potoçari (POT-01 SRE-001)
8. Zeleni Yadar (Z. YA-01 SRE)
9. Zeleni Yadar (Z. YA-04 SRE)
10. Potoçari (POT-03 SRE)
11. Budak (BUD-02 SRE)
12. Zeleni Yadar (Z. YA-08 SRE)
13. Pustumuliçi (PUS-01 SRE)
14. Pustumuliçi (PUS-02 SRE)

Büyük özveriyle yapılan araştırmalardan sonra, 31 Aralık 2009 tarihine kadar Bosna'daki belediyelere göre tespit edilen toplu mezarlar-

¹²⁸ “Genotsid u brojkama: 8372 nestalih, 6599 identiftsiranih, 514 lokatsiya sa posmrtnim ostatsima ...”, *Faktor*, 08.07.2015; <http://www.faktor.ba/vijest/genocid-u-brojkama-8372-nestalih-6599-identiftsiranih-514-lokacija-sa-posmrtnim-ostacima-infografika-mapa-200749>; erişim: 02.10.2017.

¹²⁹ Smail Çekiç, Meldiyana Arnaut-Haselyiç, Beçir Maciç, *Masovne grobnitse...*, s. 461, 657.

dan bazılarında bulunan insan iskeleti ve vücut kalıntılarının sayısı ise şöyledir:¹³⁰

1. Zvornik:	8.736
2. Bratunats:	2.255
3. Srebrenitsa:	1.148
4. Vlasenitsa:	75
5. Vlasenitsa (Miliçi):	249
6. Şekoviçi:	73
7. Kalesiya:	11
8. Kalesiya (Osmatsi):	6
9. Trnovo-Sarayevo:	6
10. Drina ve Sava nehirleri:	16
Toplam:	12.575

Ocak 1993'ten Temmuz 1995'e kadar üzerinde müzakere edilen ve başarısız olan bütün barış plânlarında, Srebrenitsa, Jepa ve Gorajde'nin Müslümanların hâkimiyetinde kalmaları öngörülmüştür. Fakat BM'in görevini yapmaması ve büyük devletlerin göz yummasından dolayı önce Srebrenitsa'yı, 7 gün sonra Jepa'yı işgal eden Sırp lar, buralarda etnik temizlik yapmış ve büyük bir alana hâkim olmuşlardır. Böylece Sırp lar, 1993'ten itibaren gündemde olan Avrupa Birliği Harekât Plânı ve İrtibat Grubu'nun 1994 yılına ait haritasını zorla değiştirmişlerdir. Buna rağmen ABD'nin devreye girmesiyle Ekim 1995'te ateşkes yapılmış, ardından 14 Aralık 1995'te (Paris'te) imzalanan Dayton Antlaşması ile Sırp ların işgali bir emrivaki olarak kabul edilmişti. Sonuçta, savaştan önce nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Srebrenitsa ve Jepa, Republika Sırska adını taşıyan Bosna Sırp Cumhuriyetine dâhil edilmişlerdir.¹³¹ Böylece Sırp lar, yaptıkları vahşet ve işledikleri soykırımdan dolayı milletlerarası hukuka göre 'savaş suçlusu' olarak yargılanmaları gerekirken, ABD ve Avrupa devletleri tarafından mükâfatlandırılmışlardır.

¹³⁰ Smail Çekiç, *age*, s. 658.

¹³¹ Jan Willem Honig, Norbert Both, *age*, s. XIX. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Osman Karatay, *age*, s. 117-184.

5. Soykırımın Boyutları ve Kabulü

Verdiğimiz örneklerden de görüldüğü gibi, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (Sırbistan'la Karadağ) ve Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin siyasî ve askerî yetkilileri, BM Sözleşmesi, Helsinki Nihaî Senedi ile AGİT belgelerinde belirlenen ilkelere ve milletlerarası alanda yapılan diğer antlaşma, anlaşma, sözleşme ve uzlaşmalara uymamışlardır. Sırlar, 'Büyük Sırbistan'ı gerçekleştirmek maksadıyla saldırıya geçtikleri 6 Nisan 1992 tarihinden itibaren, Srebrenitsa'yı işgal ettikleri Temmuz 1995'e kadar o bölgede, bebekler ile çocuklar dâhil olmak üzere bütün Müslümanlara zulüm, işkence ve soykırım uygulamışlardır. Gazete haberlerine göre: "*Sırlar, Birleşmiş Milletlerin 'güvenli bölge' olarak ilân ettiği Srebrenitsa'da 20. yüzyılın gördüğü en büyük soykırımlarından birini yaptılar. 3 gün içerisinde 10 bini aşkın insanı katlettiler.*"¹³²

Potoçari (Soykırımı) Anma Merkezi (Potoçari Memoriyalni Tsentar)'nin 2003'te açılışı sırasında, Srebrenitsa'da 8.372 kişinin kaybolduğu resmen ilân edilmiştir. İlginç olan hususlardan biri ise devam eden araştırmalar sonucunda elde edilen yeni kanıtlar ve bulunan iskelet kalıntılarına rağmen, aynı rakamın değiştirilmeden geleneksel olarak günümüze kadar tekrarlanarak kullanılmasıdır. Örneğin 2016 yılında da Potoçari Anıt Mezar Kompleksi'ne 11 ile 77 yaşları arasında olan 127 kişiye ait iskelet kalıntıları resmî törenle defnedilmişti.¹³³

2005 yılında Bosna-Hersek Bakanlar Konseyi tarafından, Boşnak, Sırp ve Hırvat temsilcilerinin dâhil edilmesiyle, Milletlerarası Kayıp Kişiler Komisyonu (ICMP - International Commission on Missing Persons)'nin bünyesinde Bosna-Hersek Kayıp Kişiler Komisyonu (Kolegiya Direktora za Nestale Osabe BiH) kurulmuştur. 8 Temmuz 2015 tarihinde, bu komisyonun Boşnak temsilcisi Amor Maşoviç, komisyonun ilân ettiği resmî verilere dayanarak yaptığı açıklamasında; Temmuz 1995'te Srebrenitsa'da 8.372 Boşnak'ın kaybolduğunu ve bunlardan 6.599 kişiye ait ceset kalıntısının 514 farklı yerdeki mezarlarda bulunduğunu belirtmiştir.¹³⁴

Hırvatistan'daki yayın organlarında da Sırların Srebrenitsa'yı işgal ettikten sonra 8.000'den fazla insanı öldürdükleri, 1.000 kişiden fazla kurbanaya ait iskelet kalıntılarının aranmasına devam edildiği ve Anıt Mezar

¹³² İsmail Kılıçarslan, "Naser is a Hero"..., *ags.*

¹³³ Hina Obyavlyeno, *agg.*

¹³⁴ "Genotsid u broykama: 8.372 nestalih ..." , *ags.*

Merkezi'nin verilerine göre Potoçari'deki kurbanların sayısının 8.372 kişi olduğu vurgulanmaktadır.¹³⁵

Milletlerarası Kayıp Kişiler Komisyonu'nun "31 Mayıs 2017 İtibarıyla Srebrenitsa Rakamları" başlıklı raporuna göre ise; Srebrenitsa ve Jepa BM güvenli bölgelerinde 1995'in Temmuz'unda, tahminen 8.000 civarında Boşnak kaybolmuştur. 1995 Srebrenitsa katliamlarına ait 94 mezar ve 336 yüzey alanında bulunan 17.000 ceset (vücut ve vücut parçaları) patoloji ve antropoloji uzmanları tarafından incelenmiştir. Bu ceset kalıntıları üzerinde geleneksel yöntemle ve DNA analizi ile yapılan incelemeler sonucunda, Srebrenitsa'da öldürülen 6.971 Boşnak'ın kimliği tespit edilmiştir. Yine ICMP'nin raporuna göre, 2017 itibarıyla Potoçari ve civarındaki bölgelerde 6.504 adet gömülü vücut bulunmaktadır.¹³⁶

Önceleri direnmesine ve inkâr etmesine rağmen, Bosna Sırp Cumhuriyeti Srebrenitsa Komisyonu bile, soykırımla ilgili reddedilemeyecek delillerin ortaya çıkması ve kurbanların isimlerini içeren 34 listenin hazırlanmasından sonra, 7.800'den fazla Boşnak erkeği ile gencinin plânlı bir şekilde öldürüldüklerini kabul etmek durumunda kalmıştır.¹³⁷

Başta Prof. Dr. Smail Çekiç olmak üzere, Srebrenitsa soykırımı üzerinde çalışan değerli bilim adamlarına göre; "95 Krivaya Harekâtı" adıyla bilinen plâni uygulayan saldırganlar, 1995'in Temmuz'unda, 4 gün zarfında Müslüman oldukları ve işgalcilerin ele geçirip Büyük Sırbistan sınırlarına katmayı hedeflediği topraklarda yaşadıkları için, 14 ile 74 yaşları arasında 8.000'i aşkın Boşnakı insafsızca öldürerek soykırım yapmışlardır.¹³⁸ Bazı kaynaklardaki verilere göre 11-19 Temmuz arasında, Srebrenitsa'da 8.000 ve Jepa'da 3.000 olmak üzere, toplam 12.000 Müslüman katledilmiştir.¹³⁹

Sonuç itibarıyla, farklı rakamların verilmesine rağmen, 4 gün içinde Müslüman oldukları için 8.000'den fazla Boşnakın katledildiği bir ger-

¹³⁵ Hina Obyavlyeno, *agg.*

¹³⁶ International Commission on Missing Persons, "Srebrenica Figures as of 31 May 2017", <https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2017/07-srebrenica-eng-2017.pdf>, erişim: 02.10.2017.

¹³⁷ "Memoriyalni Tsentar Srebrenitsa -Potoçari ...", *ags.*

¹³⁸ Smail Çekiç, "Pokoly u Srebrenitsi yula 1995, u: Zloçini nad Boşnyatsima u Srebrenitsi za vriyeme agresije na Republiku Bosnu i Herstegovinu 1991-1995", *Zbornik radova za mecnarodnog skupa odrjanog u Sarayevu 12. yula 1997*, (İnstitut za istrajivanye zloçina protiv çovyeçnosti i mecnarodnog prava Universiteta u Sarayevu), Sarayevo, 1998, s. 23; *Agresiya na Republiku...*, s. 22; Smail Çekiç, Meldiyana Arnaut-Haselyiç, Beçir Maciç, *Masovne grobnitse...*, s. 660; Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 17.

¹³⁹ Osman Karatay, *age.*, s. 8; <http://www.balgor.org.tr/2004/Srebrenitsa.html>, Erşim: 10.02.2006.

çektir. Ayrıca Nisan 1992'den Temmuz 1995'e kadar sadece Srebrenitsa bölgesinde işgalci güçler tarafından 12.000'den fazla Müslüman Boşnakın katledildiği tespit edilmiştir.¹⁴⁰ Katledilenlerin arasında zor yürüyen yaşlılar, 18 yaşını doldurmayanlar, hatta küçük çocuklarla bebekler vardır.¹⁴¹ Örneğin 18 yaşını doldurmayanlardan 800 civarında ve bunlar arasında 14 yaşından küçük olanlardan 400 Müslüman çocuğunu vahşice öldürmüşlerdir.¹⁴²

Sarajevo Üniversitesi, İnsanlığa Karşı İşlenen Suçları ve Milletlerarası Hukuku Araştırma Enstitüsü'nün arşiv belgelerine göre; BM'nin Güvenli Bölge olarak ilân ettiği Srebrenitsa'da, 1995'in Temmuz ayında işlenen soykırımda, (2009 yılına kadar yapılan incelemeler sonucunda), 9.503 cesedin ismi tespit edilmiştir. Kurbanların listesinde 3 yaşında Muviç (Ziyad) Edim, 4 yaşında Vranskyo (Nail) Emina, 5 yaşında Aliç (Muharem) Nesiba ve 11 ile 13 yaşları arasında çok sayıda çocuğun isimleri kaydedilmiştir.¹⁴³ Büyük Sırbistan'ı kurmak isteyen işgalciler binlerce Müslümanı öldürüp toplu mezarlara atmışlar ve yüzlerce yaralıyı canlı gömmüşlerdir. Ebeveynlerinden zorla ayırdıkları çocukları onların gözleri önünde öldürmüşlerdir. Dedelere torunlarının ciğerlerini zorla yedirmeye kalkışacak kadar vahşet sergilemişlerdir.¹⁴⁴ Küçük yaştakiler dâhil olmak üzere kızlarla kadınlara tecavüz etmişlerdir. Çocuk, kadın ve yaşlılardan 30 bin kişiyi memleketlerinden kovmuşlardır. Drina Nehri boylarındaki dört belden (Srebrenitsa, Zvornik, Bratunats ve Vlasenitsa'dan) 100.000 civarında Müslümanı silâh zoruyla zorunlu göçe tabi tutmuşlardır.¹⁴⁵

Sırların, Srebrenitsa'da plânlı bir şekilde Müslüman Boşnakları katlederek etnik temizlik yapmış oldukları demografik yapının değiştirilmesinden de anlaşılmaktadır. Öyle ki işgalciler, 1991'de nüfusun %65'ini Boşnakların oluşturduğu Bosna ve Hersek Cumhuriyeti'nin %70'ini işgal etmişlerdir. Özellikle Doğu Bosna'daki Müslümanlar %65-%70 oranıyla nüfusun büyük bir çoğunluğunu teşkil etmekteydi. Fakat savaştan sonra Srebrenitsa ve çevresindeki bu oran %2'ye düşmüştür.¹⁴⁶

¹⁴⁰ *Agresiya na Republiku...*, s. 22; Velid Şabiç, *agm*, s. 904-905.

¹⁴¹ Smail Çekiç, *Pokoly u Srebrenitsi yula 1995...*, s. 23.

¹⁴² *Agresiya na Republiku...*, s. 22.

¹⁴³ Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1045-1046.

¹⁴⁴ Smail Çekiç, "Pokoly u Srebrenitsi yula 1995...", s. 23; Smail Çekiç, "Genotsid nad...", s. 10, 17; Smail Çekiç, Meldiyana Arnaut-Haselyiç, Beçir Maciç, *Masovne grobnitse...*, s. 660.

¹⁴⁵ Velid Şabiç, *agm*, s. 904-905.

¹⁴⁶ *Agresiya na Republiku...*, s. 28.

Zilha Mastaliç-Koşuta, Bosna Hersek olaylarından dolayı Sırbistan ve Karadağ'ın Milletlerarası Adalet Divanı'nda yargılanmaları sırasında, 26 Şubat 2007 tarihli mahkeme tutanaklarında Srebrenitsa'da soykırımın yapıldığına dair kaydedilen şu ifadeyi örnek olarak vermiştir:

“Bosnalı Sırplar, Bosnalı Müslümanların bir kısmını ortadan kaldırmak maksadıyla soykırım yapmışlardır. Onlar Srebrenitsa'da yaşayan 40 bin Müslüman'ı yok etmeyi hedeflemişlerdir. Sırplar asker ve sivil, yaşlı ve genç tutuklu olan bütün Müslüman erkeklerinin özel eşyalarıyla belgelerini almışlar, sonradan ise önceden belirlenen plân ve usuller çerçevesinde öldürmüşlerdir. 1995 Temmuz'unda Srebrenitsa çocuklarına da soykırım yapmışlardır. Srebrenitsa'da soykırım yapılmıştır. İnsanların temel hak ve hürriyetlerini güvence altına alan milletlerarası bütün antlaşmalarla sözleşmeler çiğnenmiştir. Aynı zamanda milletlerarası antlaşmalarla çocuklara sağlanan bütün haklar da ayaklar altına alınmıştır.”¹⁴⁷

Bütün belge ve deliller, BM'nin Güvenli Bölge olarak ilân ettiği, Srebrenitsa ve civarında, 1992 ile 1995 yıllarını kapsayacak şekilde, ayrıntularıyla düşünülen, plânlanan, sonuç alacak şekilde organize edilen bir soykırımın yapıldığını ispatlamaktadır. Srebrenitsa'yı işgal ettikten sonra Sırplar; Müslüman Boşnakların, farklı millî, ırkî, dinî ve sosyo-kültürel mensubiyetinden dolayı, bütün temel hak ve hürriyetlerini çiğnemişler, yaşama alanlarını ellerinden almışlardır. Boşnakları, Müslümanlığı terk ederek Hristiyanlığı kabule zorlamışlar ve isimlerini değiştirmişlerdir. Hâlbuki insanların temel haklarından biri istediği dine inanmak ve bunun gereklerini yerine getirmektir. Fakat işgalci Sırplarla Karadağlılar buna da müdahale etmişlerdir.¹⁴⁸ İşgalciler tarihî, kültürel, sanatsal ve bilimsel açıdan değerleri belirlenemeyecek kadar yüksek olan cami, mektep, tekke ve türbeler gibi 1.200 civarında İslâm kültür eserini sistemli bir şekilde tahrip etmiş, zarar vermiş, yağmalamışlardır.¹⁴⁹ Bunların yanı sıra esir aldıkları Müslüman Boşnakları zorla vaftiz etmişler, Ortodoksluğu kabul etmeye, haç çıkarmaya ve Sırp isimleri de almaya mecbur etmişlerdir. Bu tarzdaki olaylar Srebrenitsa, Kalimaniçi, Rogatitsa, Vlasenitsa, Byelimiçi, Foça, Kozara, Semberiya vd. yerlerde yaşanmıştır. Böylece, bedenlen yok etmenin yanı sıra, âdet, gelenek ve inanç temellerini de ortadan kaldırmak, din ve milliyet değiştirmek suretiyle, Boşnaklar üzerinde plânlı ve sistemli bir

¹⁴⁷ Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1055.

¹⁴⁸ Beçir Macić, *agm*, s. 914.

¹⁴⁹ *Agresiya na Republiku...*, s. 22-23.

şekilde sosyo-kültürel soykırım da yapmışlardır.¹⁵⁰ Ayrıca ele geçirdikleri on binlerce kadın ve kıza, hatta çocuklarla erkeklere tecavüz etmişlerdir.¹⁵¹ Bu insanlık suçlarında da hiçbir sınır tanımamışlardır. Öyle ki, esir aldıkları kadınlarla kızları, seks yapmak için hazırladıkları özel toplama kamplarına götürmüşlerdir. Siyasî ve askerî yetkililerin bilgisi dâhilinde Sırp askerleriyle çetecileri, bu kamplardaki kadın ve kızlara zorla sahip olmuşlardır. Direnenlerin memelerini, ellerini, cinsel organlarını kesmişler, karınlarını deşmişler vb. işkencelerle kötülükler yapmışlardır.¹⁵² Srebrenitsa ve etrafındaki yerleşim birimlerindeki Müslümanlardan 30.000 civarında kadın, çocuk ve yaşlıyı erkeklerinden ayırıp diğer yerlere sürmüşlerdir. Bu arada kadınlarla 15 yaşındaki kızlardan bir kısmını tecavüz ettikten sonra öldürmüşlerdir. Ailelerinden zorla ayırarak esir aldıkları binlerce erkekle genci bilinmeyen yerlerdeki esir kamplarına nakletmişlerdir. Esir Müslüman Boşnakları, her çeşit zulüm ve işkence yaptıktan sonra, kitleler hâlinde veya bireyler olarak katlederek gözden uzak yerlerdeki toplu mezarlara atmışlardır. Ancak bütün bu insanlık suçlarının gizli kalması için çeşitli tedbirler almışlardır. Bu tedbirler arasında; belli bir süre geçtikten sonra toplu mezarlardaki cesetleri çıkararak ikinci veya daha sonra üçüncü bir toplu mezara nakletmişlerdir. Bazen ise cesetleri parçalamışlar ve vücut uzuvlarını ayrı yerlerdeki çukurlara atmışlardır. Böylece aynı vücuda ait parçaları birkaç mezara dağıtmışlardır. Bu ise vücut parçalarının birleştirilmesini ve şahıs isimlerinin tespitini zorlaştırmış, hatta imkânsız hâle getirmiştir. Ayrıca toplu mezarların üzerindeki toprağı sürmüştür ve düzeltmişlerdir. Bu suretle toplu mezarların bulunmasını önlemişlerdir. Tarihte buna benzer insanlık dışı bir uygulamaya rastlanılmamıştır.¹⁵³

Soykırımın siyasî ve ideolojik olarak yürütülmesinde Sırp lider Slobodan Miloşeviç, Sırbistan Hükümeti'yle Genelkurmay Başkanlığı, Ortodoks Sırp Kilisesi ve ırkçı akademisyenlerle aydınların 'Büyük Sırbistan amaç ve hedefi', yani 'bütün Sırpı ve Sırp topraklarını bir devlet bünyesinde birleştirmek siyaseti' belirleyici olmuştur.¹⁵⁴ Soykırımı ise; Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin (Sırbistan'la Karadağ'ın) düzenli orduları ve Ujitse, Niş, Belgrad vd. yerlerden getirilen özel birlikler, Sırbistan Cumhuriyeti

¹⁵⁰ Beçir Maciç, *agm*, s. 914-915; *Agresiya na Republiku...*, s. 22-23.

¹⁵¹ *Agresiya na Republiku...*, s. 24.

¹⁵² Beçir Maciç, *agm*, s. 916.

¹⁵³ Smail Çekiç, "Pokoly u Srebrenitsi yula 1995..." s. 23; Smail Çekiç, Meldiyana Arnaut-Haselyiç, Beçir Maciç, *Masovne grobnitse...*, s. 655-658, 660.

¹⁵⁴ Velid Şabiç, *agm*, s. 887-889.

İçişleri Bakanlığı, Sırp Krayina Cumhuriyeti, Bosna ve Hersek'in Sırp Demokrat Partisi, Bosna Sırp Cumhuriyeti Hükümeti, Bosna Sırp Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, Bosna Sırp Cumhuriyeti silâhlı kuvvetleri ve çeşitli ırkçı teşkilât ile çeteleri icra eden başlıca birimlerdir. Ayrıca Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'dan gelen 'gönüllüler' de bu soykırıma katılmışlardır. Bosna Sırp Cumhuriyeti Hükümeti'nin incelemelerine göre, Temmuz 1995'te BM'in Güvenli Bölgesi Srebrenitsa'da, resmî makamlarca yapılan görevlendirmeler ve verilen emirler sonucunda, Boşnaklara soykırımı uygulayanların sayısı 25.000'den fazlaydı.¹⁵⁵ Bu sayı bile soykırımın boyutlarının büyüklüğü hakkında açık bir kanaat oluşturmaktadır. Nitekim 26 Ocak 2007 tarihinde Milletlerarası Adalet Divanı, ICTY (Eski Yugoslavya Milletlerarası Suçlar Mahkemesi), Srebrenitsa'da yapılan plânlı katliâmların bir soykırım olduğu tespitini doğrulamıştır.¹⁵⁶ Bu bağlamda Milletlerarası Adalet Divanı tarafından, dönemin Yugoslavya Devlet Başkanı Slobodan Miloşević, Bosna'daki Sırp'ların siyasî lideri Radovan Karaciç, Bosna Sırp Ordusu'nun Komutanı General Ratko Mladiç, Bosnalı Sırp General Radislav Kırstiç, Bosna Sırp Demokrat Partisi Başkanı ve Bratunats Savaş Komisyonu Başkanı Miroslav Deronyiç ile çok sayıda siyasî ve askerî Sırp yetkili soykırımı plânlama, emir verme ve sistemli bir şekilde icra ettirmekten suçlu bulunmuşlardır.¹⁵⁷ Ancak, Karaciç ile Mladiç'in yargılanmaları sırasında, Bosna-Hersek Savaşı'nda Sırp'ların yardımına gelen Yunan, Rus, Beyaz Rus, Ukraynalı, Bulgar, Romen gibi gönüllü fanatik Ortodoksların işledikleri cinayetler ve yaptıkları mezâlimle kötülüklerden tek kelime söz edilmiş ve bunlardan hesap sorulmamıştır. Hâlbuki Radovan Karaciç'le Ratko Mladiç'e doğrudan bağlı olan Altın Şafak üyelerinin de bulunduğu Yunanlılar ile Ruslar, Sırp ordularıyla birlikte Srebrenitsa'ya girerek soykırım yapmışlardır. Yine birlikte Jepa'yı işgal ederek halka zulmetmişlerdir.

Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin tamamında bulunan mezarlar, mezar taşları, kitabeler, heykeller ve Sırp Cumhuriyeti Hükümeti'nin savaşta ölen Rusların hatırası şerefine 12 Nisan 2017 tarihinde Vişegrad'ta, Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü üzerinde diktiği 5.5 metre yükseklikteki 'Rus

¹⁵⁵ Smail Çekiç, Meldiyana Arnaut-Haselyiç, Beçir Maciç, *Masovne grobnitse...*, s. 660; Smail Çekiç, "Genotsid nad Boşnyatsima...", s. 12, 16-17; Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1055; *Agresiya na Republiku...*, s. 18, 21 - 22, 27-29, 37.

¹⁵⁶ Ali Dikici, "Bosna Savaşı'nda...", s. 183.

¹⁵⁷ Zilha Mastaliç-Koşuta, *agm*, s. 1047-1051; Smail Çekiç, Meldiyana Arnaut-Haselyiç, Beçir Maciç, *Masovne grobnitse...*, s. 660.

Haçı' şeklindeki Rus Gönüllüleri Heykeli,¹⁵⁸ başta Ruslarla Yunanlılar olmak üzere, Ortodoks gönüllülerinin savaşa katıldıklarının delilleridir. Bu maddî delillerin yanı sıra Bosna Sırp Hükümeti, çok sayıda Rus ve Yunan gönüllüye çeşitli derecede kahramanlık madalyaları vermiştir. Ayrıca Yunan, Rus, Kozak, Romen, Bulgar ve Ukrayna kökenli eski gönüllülerden bazıları Sırp Cumhuriyeti'nde kalarak burada yaşamayı tercih etmişlerdir. Bunlara emekli maaşı bağlanmış veya malulen emekli hakları tanınmıştır. Bütün bunlar Sırpların yabancı Ortodoks gönüllüleri ile işbirliği yaptıklarının göstergeleridir. Nitekim Aziz Tafro, *Ruski i grčki plaćenici u ratu u BiH* (Bosna-Hersek Savaşı'nda Rus ve Yunan Paralı Askerleri) başlığıyla yayınladığı kitabındaki belgeler, şahitlerin ifadeleri ve yapılan diğer araştırmaların sonucunda, Bosna-Hersek Savaşı süresince Bosna Sırp Cumhuriyeti Ordusu'nun bünyesinde Rus, Yunan, Ukraynalı, Beyaz Rus, Romen, Bulgar ve Kozaklardan 10.000 civarında gönüllü Ortodoks'un savaşa katıldığı tespit edilmiştir.¹⁵⁹

Sarajevo Üniversitesi, İnsanlığa ve Milletlerarası Hukuka Karşı İşlenen Suçları Araştırma Enstitüsü'nün elemanları, özellikle Enstitü Müdürü ve Soykırım Uzmanı Prof. Dr. Smail Çekiç, konu üzerinde ciddi, titiz ve ilmî araştırmalar yapmışlardır. Bilim adamları bu araştırmalar sonucunda, başta Srebrenitsa olmak üzere, ülkenin tamamında Sırplarla Hırvatların yaptığı soykırımı bütün ayrıntılarıyla, sebepleri, sonuçları, devletlerarası boyutlarıyla bilimsel bir şekilde ispatlamış ve dünya kamuoyunun bilgisine sunmuşlardır. Bu değerli araştırmaların yanı sıra Amerikalı araştırmacı ve *New York Times* muhabiri David Rohde neşrettiği yayınlarla, Sırpların Bosna'da yaptığı etnik temizliği gözleriyle kulaklarını uzun zaman kapatan Batı dünyasının da görmesini sağlamıştır. David Rohde'un 1995 yılında *The Christian Science Monitor*'da Boşnaklılara yapılan mezâlimle ilgili yazdığı bir makalede ve 1997'de yayınladığı *Son Oyun Srebrenitsa'nın Düşüşü ve İhanet, II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa'da Yaşanan En Büyük Katliâm* başlıklı kitabı büyük yankılara yol açmıştır. O, bu çalışmalarlarıyla bütün dünya kamuoyunun dikkatini Srebrenitsa'daki vahşete çekmeyi başarmıştır. David Rohde, kitabındaki belge ve deliller ile etnik

¹⁵⁸ "İznad Višegrada postavljen krst u čast ruskih dobrovolatsa", <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/2698791/iznad-visegrada-postavljen-krst-u-cast-ruskih-dobrovoljaca.html>; erişim: 28.04.2017. "Krst u cast ruskih dobrovoljatsa iznad Višegrada", <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Krst-u-cast-ruskih-dobrovoljcima-iznad-Visegrada/421285>; erişim: 28.04.2017.

¹⁵⁹ <http://novovrijeme.ba/ruski-dobrovoljci-u-bih-od-krnina-do-krima-nas-i-rusa-trista-miliona-ima>; erişim: 28.04.2017; <http://www.slobodnaevropa.org/a/ruski-i-grčki-dobrovoljci-u-ratu-ubih/25290398.html>; Erşim: 28.04.2017; <http://bosnae.info/index.php/ucesce-stranih-dobrovoljaca-u-redovima-vojske-republike-srpske-tokom-agresije-na-bosnu-herstegovinu>; erişim: 28.04.2017.

temizliğin gerçek boyutlarını gözler önüne sermiştir. O, bu soykırımın yapılmasından dolayı sadece Sırları suçlamamıştır. Aynı zamanda Birleşmiş Milletlerin, Hollanda Hükümeti'nin ve bazı milletlerarası kuruluşların da suçlu olduğunu belgelemiştir.¹⁶⁰

Ortaya çıkarılan her toplu mezarla birlikte Srebrenitsa soykırımını yeniden gündeme gelmiştir. Vahşetin gerçek yüzü görüldükçe, katillere ve Birleşmiş Milletler ile Hollanda'ya karşı tepkiler artmıştır. Nihayet 8 yıl geçtikten sonra, suçluluğunu kabul eden Hollanda Hükümeti, 16 Nisan 2003'te istifa etmek zorunda kalmıştır.¹⁶¹ Ayrıca bu vahşeti geç de olsa Hollanda ve Bosna Sırp hükümetleri kabul ederek olaydan dolayı özür dilemişlerdir.¹⁶² 20 Eylül 2003'te Bosna-Hersek'te, Srebrenitsa katliâmında hayatını kaybeden 12.000 Müslüman Boşnakın anısına Potoçari yakınlarında bir 'katliâm anıt mezarı'nın açılışı yapılmıştır.¹⁶³ Soykırım tel'in etmek münasebetiyle her yıl düzenlenen törenlere Bosna'nın çeşitli yerlerinden Potoçari Anıt Mezarı'na binlerce Müslüman gelmektedir. Onlar hunharca şehit edilen yakınları için gözyaşları içinde dualar etmekte ve her defasında yapılan vahşeti lânetlemektedirler.¹⁶⁴

Her geçen gün Bosna'nın tamamında soykırım suçunun işlendiğini gösteren yeni toplu mezarlar ortaya çıkarılmaktadır. Nitekim BM'nin 'güvenli bölge' olarak ilân ettiği Srebrenitsa ve çevresinde, 31 Aralık 2009 tarihine kadar yapılan bilimsel araştırmaların sonucunda, Müslüman Boşnaklara ait 133 toplu mezar bulunmuştur.¹⁶⁵ Bunlar ise Bosna-Hersek Devleti'ne ait toprakların genelinde 4 yıl boyunca Sırların, (zaman zaman Hırvatların), işledikleri zulmün ve soykırımın sadece buz dağının görünen kısmını teşkil etmektedir. Buz dağının büyük bir kısmı ise varlığı bilinmesine rağmen, henüz toprak altında kalmış, gün ışığına çıkarılamamış ve gözler önüne serilememiştir. Bu sebeple halen çok sayıda Boşnakın, kendi yakınlarına (evlatlarına, kardeşlerine, baba ve annelerine) ait kalıntıların bulunmasını ve gerektiği gibi dinî törenlerle defnedilmesini, üzüntü için-

¹⁶⁰ Ali Dikici, "Bosna Savaşı'nda...", s. 183; Ali Dikici, "Srebrenitsa Katliamının Canlı Tanığı Hasan Nuhanoviç'in Hikâyesi", *Balgöç Resmî Web Sitesi*, <http://www.balgoc.org.tr/2004/Srebrenitsa.html>, s. 1; erişim: 25.03.2005.

¹⁶¹ Ali Dikici, *agm*, s. 3.

¹⁶² http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/11/041111_Srebrenitsa_serbia.shtml; erişim: 10.04.2005. http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=137, s.1, Erişim: 16.02.2004; <http://f.neset.tripod.com/Srebrenitsa.htm>, s. 1-3; erişim: 16.12.2004.

¹⁶³ <http://www.balgoc.org.tr/2004/Srebrenitsa.html>, s. 3, 15; erişim: 10.02.2006.

¹⁶⁴ Ali Dikici, "Srebrenitsa...", *ags*, s. 3.

¹⁶⁵ Smail Çekiç, Meldiyana Arnaut-Haselyiç, Beçir Maciç, *Masovne grobnitse...*, s. 656-658.

de, ama dua edebilecek bir mezarın olması umut ve tesellisiyle beklediğini belirtmek gerekmektedir.

6. Sonuç

Srebrenitsa trajedisi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa topraklarında yaşanan en büyük vahşet, en acımasız katliâm ve etnik temizliktir. Sivil Boşnakların sistemli bir şekilde, belirlenen plân ve program dâhilinde katledilmesi, bazılarının ise toplama kamplarına ve sorgulama yerlerine götürülmesi gibi insanlık dışı uygulamalar, bu vahşetten Pale'de bulunan Bosna'lı Sırp İdaresi'nin doğrudan sorumlu olduğunun ve Belgrad Hükümeti'nin de bunun arkasında yer aldığı açıkça göstergeleridir. Fakat ne yazık ki bu insanlık suçu karşısında Avrupa devletleri, ABD, BM ve NATO seyirci kalmışlardır. Hatta güvenli bölge olarak ilân edilen Srebrenitsa'da Boşnakları korumakla görevli olan Hollanda Askerî Birliği, komutanları Albay Karremans'ın emriyle, Potoçari askerî kampına sığınan Boşnakları zorla Sırp'lara teslim ederek katliâma yardımcı olmuştur. Bu sebeple Srebrenitsa soykırımı, Avrupa ve dünya siyasetinin her zaman utanılacak bir kara lekesi olmaya devam edecektir.

Yiğit mücahit ve Srebrenitsa'nın efsane komutanı Naser Oriç, Batılıların Bosna-Hersek'in parçalanmasına taraf iken ve Müslümanların yok edilmesine göz yumarlarken, Türkiye gibi büyük bir gücün, savaş boyunca Boşnakları desteklemesinin onur verici olduğunu vurgulamıştır. O, Sırpların, Boşnakları Türk gördüklerini ve bu sebeple yok etmeye çalıştıklarını şöyle dile getirmiştir:

*“Türk halkının Boşnak halkıyla aynı duyguları paylaşması bizim için çok değerlidir. Biz Boşnak'ız, ama Sırp'lar savaşta bize hep 'Türkler' diye hitap ediyordu. Kendi aralarında konuşurken de Sırp'lar bize Boşnak değil hep Türk diyorlar.”*¹⁶⁶

Srebrenitsa Kahramanı Naser Oriç, Türk gazetecileriyle yaptığı diğer bir mülakatında da Sırpların, Boşnakları sadece Müslüman değil, aslında Türk gördüklerini şu sözlerle yeniden açıkça vurgulamıştır:

*“Biz (Osmanlı döneminde) beş asır birlikte yaşadık. Sırp'lar bize hiçbir zaman 'Müslüman' olarak seslenmediler. Bizi her zaman 'Türk' diye çağırıyorlar. Türkiye'nin bizim üzerimizde sorumluluğu olduğunu ve Balkanlar'daki varlığını daha fazla hissettirmesi gerektiğini düşünüyorum.”*¹⁶⁷

¹⁶⁶ “Efsane Komutanın Hayali Gerçek Oldu”, <http://www.haber7.com/neler-oluyor-hayatta/haber/9020040-efsane-komutanin-hayali-gercek-oldu>; erişim: 02.05.2017.

¹⁶⁷ Ayhan Demir, “Efsane Komutan: Naser Oriç...”, *Yeni Akit*, 17.06.2015, <http://www.yeniakit.com.tr/>

Gerçekten de Ortodoks Sırlar, Müslüman Boşnakları her zaman dışlamış, Türk olarak görmüş ve savaş dönemlerinde, örneğin I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı ve 1992-1995 Bosna-Hersek Savaşı'nda yok edilecek düşman olarak düşünmüşlerdir.

XX. yüzyılın son çeyreğinde, Avrupa'nın ortasında ve bütün dünyanın gözü önünde işlenen bu insanlık ayıbı, Batı'nın, haçlı zihniyetiyle 'Şark Meselesi' hedefleri doğrultusunda, Balkanlar'daki Türk ve Müslümanlara karşı takip ettiği yok etme politikalarını ve yaklaşım tarzını anlamayı sağlayan örneklerden birini teşkil etmektedir. Sırlar; "*Sırbistan'da Türkleri istemiyoruz. Bütün Türkler Türkiye'ye!*", "*Türklerden tarihî intikamımızı alıyoruz!*" sloganlarıyla Müslüman Boşnaklara sözünü ettiğimiz mezâlimi yapmışlardır. Onlar, Boşnakları, Türk gördüklerinden ve sahip oldukları Müslüman-Türk kimliğinden dolayı vahşice öldürmüş, işkenceye tabi tutmuş, tecavüz etmiş, vatanlarından sürmüşlerdir. Tarihî ve paha biçilemez sanat değeri taşıyan binlerce Boşnak-Türk-İslâm kültür eserini, okulları, kütüphaneleri, camileri, türbeleri ve Boşnakların evlerini yağmalayarak tahrip etmişler, hatta Boşnakları Hristiyanlığı kabule zorlamışlardır. Yeni haçlı seferinin uygulayıcıları olarak hareket eden Sırlar, bunlara yardım eden Yunan, Rus, Beyaz Rus, Romen, Bulgar, Kozak ve Ukraynalı fanatik Ortodokslar, bazen fırsatlardan yararlanan Katolik Hırvatlar, asırlarca aynı coğrafyada yaşayan Müslüman komşularını, hem bedeneni, hem madden, hem de ruhen yok etmek ve ülkelerini işgal etmek maksadıyla tüm dünyanın gözü önünde merhametsizce saldırmış ve büyük ölçüde bu emellerine ulaşmışlardır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Agresiya na Republiku Bosnu i Hertsegovinu genotsid nad Boşnyatsima*, (Temmuz 1995'te BM Güvenli Bölgesi Srebrenitsa'da Boşnaklara yapılan soykırımın 16. yılı münasebetiyle özel yayın Temmuz 2011), Sarayevu, 2011.
- Alp, İlker. "1990'larda Yugoslavya ve Bosna Hersek", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:1, S:1, Ocak 2011.
- Blum, Rony, Gregory Stanton, Shira H. Sagi and Elihu D. Richter. "Ethnic Cleansing Bleaches the Atrocities of Genocide", *European Journal of Public Health*, Oxford, 2007.

- Borogovats, Muhamed. *Rat u Bosni i Hercegovini i politikçi aspekti*, Zadar, 2010.
- Çekiç, Smail. *Genotsid i istina o genotsidu*, (İnstitut za istrajivanye zloçina protiv çovyeyçnosti i mecnarodnog prava Universitet u Sarayevu), Sarayevo, 2012.
- Çekiç, Smail. “Genotsid nad Boşnyatsima Srebrenitse; sigurne zone UN-a, yula 1995”, *Novi Muallim*, No: 30, Udrujenye İlmiye İslamske Zayednice BiH, Sarayevo, 29 Haziran 2007.
- Çekiç, Smail. “Pokoly u Srebrenitsi yula 1995: Zloçini nad Boşnyatsima u Srebrenitsi za vriyeme agresiyeye na Republiku Bosnu i Hertsegovinu 1991.-1995.”, *Zbornik radova za mecnarodnog skupa odrjanog u Sarayevu 12. yula 1997*, (İnstitut za istrajivanye zloçina protiv çovyeyçnosti i mecnarodnog prava Universiteta u Sarayevu), Sarayevo, 1998.
- Çekiç, Smail. *Zloçini nad Boşnyatsima u Srebrenitsi za vriyeme agresiyeye na Republiku Bosnu i Hertsegovinu 1991-1995, Dokumenti i svyedoçenya*, (İnstitut za istrajivanye zloçina protiv çovyeyçnosti i mecnarodnog prava Universiteta u Sarayevu), Sarayevo, 1999.
- Çekiç, Smail, Meldiyana Arnaut-Haselyiç ve Beçir Maciç. *Masovne grobnitse u Bosni i Hertsegovini-Sigurna zona Uyedinyenih Natsiya Srebrenitsa*, Sarayevo, 2010.
- Çekiç, Smail, Muharem Kreso ve Beçir Maciç. *Genotsid u Srebrenitsi “Sigurnoy zoni” Uyedinyenih Natsiya, yula 1995*, (İnstitut za istrajivanye zloçina protiv çovyeyçnosti i mecnarodnog prava Universiteta u Sarayevu), Sarayevo, 2000.
- Dikici, Ali. “Bosna Savaşı’nda Srebrenitsa Savunmasının Komutanı Naser Oriç’in Hikâyesi”, *Avrasya Etütleri*, Balkanlar Özel Sayısı, 50/2016-2.
- Honig, Jan Willem and Norbert Both, *Srebrenica Record of a War Crime*, Penguin Book, New York, 1997.
- Karatay, Osman. *Bosna-Hersek Barış Süreci -Dayton Barış Antlaşması Eki İle-*, Ankara, 2002.
- Krliç, Metin. *Milliyetçilik ve Etnik Milliyetçilik Sırbistan ve Karadağ Örneği*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

- Macić, Bećir. “Genotsid u Srebrenitsi do 1995. godine”, *Genotsid u Bosni i Hertsegovini – Poslyeditse presude Mecunarodnog Suda Pravde, Zbornik radova mecunarodne naučne konferentsiye odrjane 10. i 11. yula 2009. godine u Potočarima (Srebrenitsa)*, K: 2, Sarajevo, 2011.
- Mastalić-Košuta, Zilh. “Genotsid nad dyetsom u Srebrenitsi-Sigurnoy Zoni UN-a yula 1995”, *Genotsid u Bosni i Hertsegovini – Poslyedice Presude Mecunarodnog Suda Pravde, Zbornik radova mecunarodne naučne konferentsiye odrjane 10. i 11. yula 2009. godine u Potočarima (Srebrenitsa)*, K: 2, (Institut za istrajivanye zločina protiv čovyečnosti i mecunarodnog prava Universitet u Sarayevu), Sarajevo, 2011.
- Nettelfield, Lara J. *Courting Democracy in Bosnia and Herzegovina*, Cambridge University Press, New York, 2010.
- Obyavlyeno, Hina. “Oblyetnitsa Srebrenitse Ukapa se 127 jirtva, vodstvo bosanskih Sırba i dalye niyeçe genotsid”. *Yutarnyi List*, 08.07.2016.
- Owen, David. *Balkan Odysseys*, New York, 1995.
- Özlem, Kader. *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Bursa, 2016.
- Şadinliya, Mesud. *Teritoryalna Odbrana Bosne i Hertsegovine 1986-1992*, Sarajevo, 2014.
- Şabiç, Velid. *Genotsid u Srednyem Podrinyu 1992-1995*, Sarajevo, 2008.
- Şabiç, Velid. “Genotsid u Srednyem Podrinyu 1992.-1995.”, *Genotsid u Bosni i Hertsegovini – Poslyeditse presude Mecunarodnog Suda Pravde, Zbornik radova mecunarodne naučne konferenciye odrjane 10. i 11. yula 2009. godine u Potočarima (Srebrenitsa)*, K: 2, (Institut za istrajivanye zločina protiv čovyečnosti i mecunarodnog prava Universitet u Sarayevu), Sarajevo, 2011.
- Yagger, Bianca. “Optujuyem-izdaya Srebrenitse”, *Zbornik radova sa mecunarodnog skupa odrjanog u Sarayevu 12 yula 1997*, (Institut za istrajivanye zločina protiv čovyečnosti i mecunarodnog prava Universiteta u Sarayevu), Sarajevo, 1998.
- Zülch, Tilman. “Zločin genotsida u Srebrenitsi: u Sigurnosnoy zoni Srebrenitsa 1995”, *Zbornik radova Zloçini nad Boşnatsima u Srebrenitsi za vriyeme agresiye na Republiku Bosnu i Hertsegovinu 1991-1995*, Institut za istrajivanye zločina protiv čovyečnosti i mecunarodnog prava u Sarayevu, Sarajevo, 1998.

Elektronik Kaynaklar

Demir, Ayhan. “O Burada Olsaydı”, *Millî Gazete*, 03.07.2009, <http://www.milligazete.com.tr/34-o-burada-olsaydi34/127992>; erişim: 02.05.2017.

Demir, Ayhan. “Efsane Komutan: Naser Oriç...”, *Yeni Akit*, 17.06.2015, <http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/ayhan-demir/efsane-komutan-naser-oric-10994.html>; erişim: 02.05.2017.

Demir, Ayhan. “Naser Oriç Srebrenitsa’da olsaydı...”, *Millî Gazete*, <http://timeturk.com/tr/2009/07/04/naser-oric-srebrenitsa-da-olsaydi.html>; erişim: 02.05.2017.

Demografska Struktura Republike Bosne i Hertsegovine”, <http://www.hd-magazine.com/bosnia/census.html>., s. 1; erişim: 22.12.2010.

Dikici, Ali. “Srebrenitsa Katliamının Canlı Tanığı Hasan Nuhanoniç’in Hikâyesi”, *Balgöç Resmi Web Sitesi*. <http://www.balgoc.org.tr/2004/Srebrenitsa.html>; erişim: 25.03.2005.

“Efsane Komutanın Hayali Gerçek Oldu”, <http://www.haber7.com/neler-oluyor-hayatta/haber/9020040-efsane-komutanin-hayali-gercek-oldu>; erişim: 02.05.2017.

Genotsid u brojkama: 8372 nestalih, 6599 identifitsiranih, 514 lokatsiya sa posmrtnim ostatsima ...”, *Faktor*, 08.07.2015; <http://www.faktor.ba/vijest/genocid-u-brojkama-8372-nestalih-6599-identifitsiranih-514-lokacija-sa-posmrtnim-ostacima-infografika-mapa-200749>; erişim: 02.10.2017.

<http://www.balgoc.org.tr/2004/Srebrenitsa.html>; erişim: 15.12.2004.

<http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/11/041111-Srebrenitsa-serbia.shtml>; erişim: 10.04.2005.

<http://bosnae.info/index.php/ucesce-stranih-dobrovolyaca-u-redovima-vojske-republike-srpske-tokom-agresije-na-bosnu-hercegovinu>; erişim:28.04.2017.

<http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/11/041111-Srebrenitsa-serbia.shtml>; erişim: 10.04.2005.

<http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/almanyadaki-turk-diasporasi%C4%B1.html>; erişim: 22.10. 2009.

<http://depo.ba/clanak/92755/pripadnici-zloglasne-neonacisticke-zlatne-zore-u-julu-1995-bili-u-srebrenici>; erişim: 28.04.2017.

- <http://f.neset.tripot.com/Srebrenitsa.html>; erişim: 25.03.2005.
- <http://www.slobodnaevropa.org/a/ruski-i-grcki-dobrovoljci-u-rat-u-bih/25290398.html>; erişim: 28.04.2017.
- <http://www.slobodnaevropa.org/a/ruski-i-grcki-dobrovoljci-u-ratu-u-bih/25290398.html>; erişim: 28.04.2017.
- <http://telegraf.co.ukmultimediaarchive0905mladic-driking-1905754i.jpg>; erişim: 03.03.2017.
- <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=guncel&haberno=4549&-tarih2003-10-21>; erişim: 08.08.2008.
- International Commission on Missing Persons, “Srebrenica Figures as of 31 May 2017”, <https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2017/07-srebrenica-eng-2017.pdf>; erişim: 02.10.2017.
- “İznad Vişegrada postavljen krst u časst ruskih dobrovoljatsa”, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/region/2698791/iznad-visegrada-postavljen-krst-u-cast-ruskih-dobrovolyatsa.html>; erişim: 28.04.2017.
- Kılıçarslan, İsmail. “Naser is a Hero” (Naser bir kahramandır), Yeni Şafak, 14.06.2015, <http://www.yenişafak.com/yazarlar/ismailkiliçarslan/naser-is-a-hero-2013420>; erişim: 02.05.2017.
- “Krst u časst ruskih dobrovoljatsa iznad Vişegrada”, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Krst-u-cast-ruskim-dobrovoljcima-iznad-visegrada/421285>; erişim: 28.04.2017.
- “Memorijalni Tsentar Srebrenitsa - Potočari, spomen obilježje i mezarje za žrtve genotside iz 1995. godine”, <http://www.potocarimc.org/index.php/11-07-1995>; erişim: 06.10.2017.
- “Srebrenitsa Katliamı”, 8. Yılında İHH (İnsanî Yardım Vakfı)’nın Srebrenitsa Raporu, <http://www.ihh.org/modules.php?name=sections&op=printpage&artid=58>; erişim: 25.03.2005.
- “Strani Voynici u Bosanskom Ratu” (Bosna Savaşında Yabancı Askerler), <http://novovrijeme.ba/ruski-dobrovoljci-u-bih-od-knina-do-krimanas-i-rusa-trista-miliona-imal>; erişim: 28.04.2017.